

Spirit of Autumn

આતમના રંગો
મહુલ શાહ

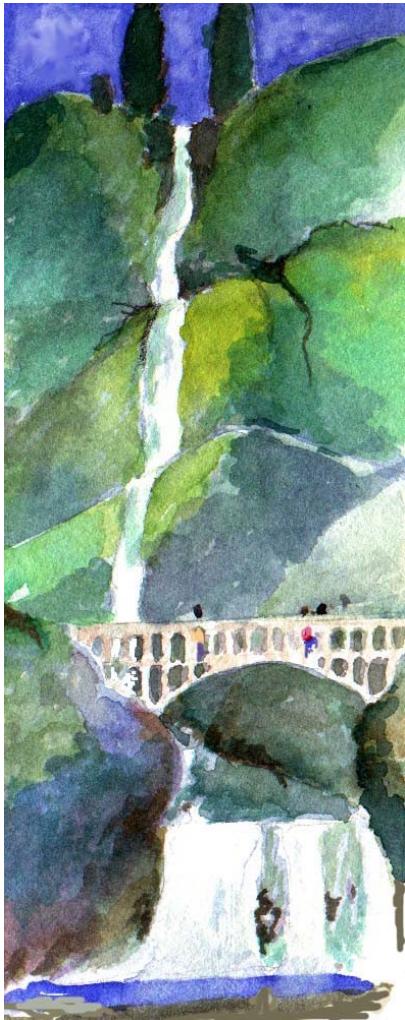
(વિઝ્ટોરીઆ, ઓસ્ટ્રેલીઆ)

Ink on paper

સૌદર્ય અને સૌરભ
મહેન્દ્ર શાહ

Ink and brush

મલ્ટીનોવા ધોઘ

(ઓરેગોન)

કિશોર રાવણ

મારો મમરો
આસમાની સુલતાની
કિશોર રાવણ

જહોન સ્ટાઇનબેકની એક નવલકૃત્યા 'ટોટ્ટિયા ફ્લેટ'માં અમેરિકાના પશ્ચિમ કંઠે આવેલા એક ગામડાની વાત છે.
એક પ્રસંગે કહે છે. "એક વખત ગામનાં વીજળીના દોરડાઓમાં ૧૫૦ વોલ્ટને બદલે ૨૨૦ વોલ્ટનો પ્રવાહ કર્યાંકથી આવી ચડ્યો. તે વખતે ચાલુ હતા તે બધા વીજળીના પોટાઓ અને રેડીઆઓ બળી ગયા. પછી વીજળીની કંપની પર તેસ ચાલ્યો અને અંતે કોનો વાંક તે નક્કી ન થઈ શક્યું એટલે જજે ચૂકાઢો આપ્યો એ આ ઘટનાને 'આસમાની' જ કહી શકાય, (અમેરિકાની કે કોઈ પણ લોકશાહીની વાત હોય ત્યાં 'સુલતાની' શબ્દ તો વપરાય જ નહીં ને!). અને સૌ પોતાપોતાનું નુકસાન ભોગવી કર્યે લાગી ગયા."

અને એ સંદર્ભમાં મને હમણા જ બનેલો 'એનરોન'ની વાત મગજમાં સેટજ થઈ. ચોરી કરવી તો પાંચ પચાસની ન કરવી પણ લાખોની કરવી, કરોડોની કરવી જેથી ભલભલાને પણ ભાગિયા કરી સંડોવી શકાય તેના પાકા નકશાઓ કોઈએ અમલમાં મૂક્યા. અત્યાર સુધી તો લાગે છે કે કોઈએ કોઈ કયદાનો ભંગ કર્યો જ નથી એટલે આ ઘટના પણ 'આસમાની' જ નીવડશે એવી વકી છે.

બોપાળમાં જેરી ગેસને લીવી હજારેક માણસો મરી ગયા. તેને જવાબદાર અમેરિકન કંપનીએ એ કેટલાય ડોલર વધતર તરીકે આપ્યા. વકીલો અને સરકારના તુમારનવીસો વચ્ચેની સાઈન્ચારીમાં કશો નીવેડો નથી આવ્યો અને જે મરી ગયા તેના કુંઠબીઓ પણ વાત જોઈ જોઈને મરી ગયા. આ તે કેવી આસમાની!

કચ્છના ઘરતીકુપ વખતે મદદરૂપે આવેલાં તંબુ, કપડાંઓ, દવા, દારુ, ખોરાક ક્યા વેડકાઈ ગયા એની અનેક દંતકથાઓ સંભળાય છે, અને આવેલા કરોડો ડોલર લાપતા છે. ક્યાંક કોઈના સિવસ બેંકના અકાઉટમાં બિરાજતા હશે. કચ્છની સરહદની અંદર કશું પહોંચ્યું હોય તેની માહિતી પણ મળતી નથી. જે લોકો તારાજ થઈ ગયા તે હરીચંદ્રાથી જ એમ માનવું રહ્યું.

ગોધરામાં ૫૮ હિંદુઓના કરપીણ મોત થયા. તેની પાછળ થયેલી અંધારૂંધીમાં કોણ ગુનેગાર એ શોધવું અધરનું થઈ પડ્યું. પકડાયેલા પણ ધૂર્ટી ગયા અને કોધના જુવાળમાં કેટલાય બીજાં હોમાઈ ગયાં. આ પણ 'આસમાની' જ ઘટના નીવડશે એમ લાગે છે.

એક વખતના નોબેલ પ્રાઇઝના વિજેતા કાર્લો ફ્રિલુઅન્ટસે એક વખત કહેલું કે, 'બે દેશ હોય, એકમાં ન્યાય હોય અને બીજામાં સ્વતંત્રતા હોય તો હું વધું ન્યાય મળતો હોય તેવા દેશને પસંદ કરું. ન્યાય ન હોય ત્યાં સ્વતંત્રતાનો અર્થ રહેતો નથી.'

ન્યાય માટે અંગત નિષ્ઠા જરૂરી છે.

વર્ષો પહેલાં રાજગાંડી માટે ભગ્રતાને મારી રાજ ગૂંટવી લેનાર કાકા સમક્ષ ચુકાદો આપનાર રામ શાસ્ત્રીની યાદ આવે છે.

હમણાંની વાત કરવી હોય તો અમેરિકાના જસ્ટિસ બ્લેકમનની વાત કરીએ. વર્ષો પહેલાં અમેરિકાની સૂપ્રીમ કોર્ટ 'રો વર્સસ વેડ'નો એક ચૂકાદો આપી, સ્નીઓને પોતાના શરીર પર પૂરો હક આપી, તેમની ન્યાયબુદ્ધિ ઉપર 'ગર્ભપાત' કરાવવાની છૂટ આપેલી. ચીકાશાથી બાઈબલ અનુસરતા વર્જને આ ઘર્મવિરુદ્ધ લાગ્યું અને એને ઉખેડવા એ તલવાપડ થતો હતો. અને તક મળી. પ્રમુખ સ્થાને રૂઢીઓમાં માનનાર જ્યોર્જ બુશ અને સુપ્રીમ કોર્ટમાં રોનાલ્ડ રેગને નીમેલા એવાજ વિચારોના જાળોની બહુ-મહિતિ. અને કાયદો બદલવાની વાતને જરા ઉતેજન મળ્યું. એક જસ્ટિસ બ્લેકમન પ્રમુખ સાથે આ વાતમાં સહભાત થતા હતા. અને છતાં પોતાનો એક મત એ પ્રસ્તાવ સામે આપી કાયદો બદલવા ન દીધો. સૌને છક્કડ કરી દીધાં. તેમણે સ્યાટીકરણ કર્યું. "જે કાયદો છે તેની અગત્ય એટલી બધી છે કે એક જ માનવીને લીવિ એ બદલાઈ જાય તેમાં સ્ત્રીઓના હિતોને ઈજા પહોંચે એટલે મેં આ નિર્ણય આપ્યો છે."

અને હમણાનો જ દાખલો લઈએ તો અમેરિકાના પ્રમુખની છેલ્હી ચૂંટણી વખતે એક અગત્યનો ચુકાદો આપતાં એ જ સૂપ્રીમ કોર્ટ 'નરો વા કુંજરો વા' કરી થોડું નીચાઓણું કર્યું. અને આપણે ત્યાં તો એ 'નરો વા કુંજરો વા' મહાભારતના કણથી જ ચ્યારાઈ ગયું છેને! કેટકેટલાની પાંઘડીઓ કેટલી લેંશે ચાવી છે તે તો ખબર છે ને?

અમેરિકાના પ્રમુખ હેરી ટ્રૂમેન પોતાની પત્નીના કાગળ ઉપર ઉ સેન્ટની સરકારી ટિકિટ વાપરતા કચવાતા હતા. 'અમે લોકોના સેવકો છે અને જે કામ માટે પૈસા આપવામાં આવ્યા છે તેનો જરા પણ વ્યા ન થવો જોઈએ.' અને આજે સરકારી વિમાન લઈને ફૂટબોલ જોવાં જતાં કોઈ પણ અચકાટ નથી થતો.

જ્યારે ન્યાય મળવો વિકટ બને ત્યારે આસમાની સુલતાની ફુલેફાલે છે અને સ્વતંત્રતા અને સ્વચ્છંદતાનો ફેર કળવો અધરો કરી મૂકે છે. એનો લાભ લેનારાઓ પણ ફાટી નીકળે છે.

કોઈ સરસ દૃષ્ટિ જૂઓ, ક્યાંય ચોપડીમાં, કોઈ માસિકોમાં સારાં ચિત્રો જૂઓ અને ક્યારેય એમ મન થઈ આવે કે મને ચીતરતાં આવડતું હોત તો કેવું સારું? મન પાછું પડે કે એલા પાકા ઘડે કાંઠા ન ચેડે, હવે તો શું આવડવાનું? તો ચાલો આજ આપણે થોડા પ્રયોગો કરીએ. પ્રયોગોના અંતે તમારા ચિત્રો મોટી મોટી ગેલેરીમાં, તાંના મોટા ભાવે વેચાય, જગમાં વિખ્યાતી મળે અને નામચીન થઈ જાઓ એવાં એવાં કોઈ વચનો નથી આપતો. વચન માત્ર આતલું જ કે તમને મફીને ધરમાં લગાડવાનું મન થાય, દીવાલ પર સારું લાગે અને મનમાં ગર્વ થાય કે કલા એ કોઈનો એકલાનો ઈજારો નથી, હું પણ આંખ ઠરે તેવું થોજ શકું છું, હમ ભી કલાકાર હું એવી લાવના જગાએ અને આગળ વધવા આત્મવિશ્વાસ આપે.

અને પછી તો તમારા ચિત્રો મોટી મોટી ગેલેરીમાં મોટા મોટા ભાવે વેચાવાની શક્યતાઓ પણ દેખાવા લાગશે- એ તો સમજયા પણ સૌથી મોટો ફાયદો તો એ કે બસ પછી તમારા દિવસો કેવા આનંદમાં જાય અને ઊઠીને આજે શું ચીતરી નાખું, આજે ક્યાં દૃષ્ટિ જડ્યું, આજે કોનો ચહેરો કાગળ પર અમર કરી દઉં પછી ભલે રવિશેંકર રાવળના ચિત્રો જેવી આબેહૂબ મુખ્યાકૃતિ ને બદલે પિકસોની પ્રતિબિંબિત કરો! આપણે ક્યાં બીજાની પરવા છે? તો ચાલો આવો મારી સાથે.

કલાકાર થવા સામાન્ય રીતે કાગળ પેનિસલ લઈ કપ રકાબી, બાટલીઓ, પુસ્તક, એવાં એવાં નિર્જવ પદાર્થોને ચીતરાવે, તેના માપ કેમ જાળવાં, તેમાં પ્રકાશ અને છાયાની રમત સમજવી, પર્સેન્ઝિટ શીખવાં, પૂતળાંઓ પરથી માનવાન્યાકૃતિ ચીતરતા શીખવી, પછી પણ, પંખી, માનવીના લારિત આલેખનો કરો. ત્યાર પછી રંગો કરતાં શીખો; વોટર કલર, ઓર્ઝલ, એક્સિલિક, પાસ્ટેલ વગેરે વગેરે. કેનવાસ, કાગળ, બ્રશ વગેરેથી પરિચિત થાઓ... એમ એમ બે ચાર વર્ષે કલાકાર કહેવાઓ.

પણ આપણે ચીતરતા શીખવાનો એક નવો તરીકો અપનાવીએ. જરા ધ્રેય બદલાવીએ. આપણે કલાકાર નથી થવું, મનને આનંદ આપે તેવાં ચિત્રો કરવાં છે એમ નક્કી કરીએ એટલે ભણવાનો વિધિ પલટાઈ જાય. બને તેટલાં જલ્દી રમ્ય ચિત્રો કરી દિવાલ પર મૂકવાં છે અને કાન દઈને મિત્રોની પ્રશંસાઓ સાંભળવી છે.

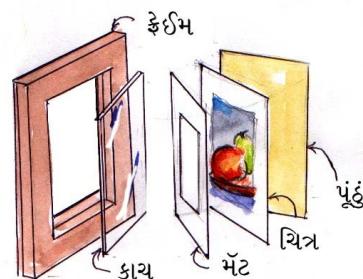
તો આપણે નીચેના પગલાંઓ લઈએ. અમુક ખાસ સૂચનો ધ્યાન ખેંચવા અનુકૂમ સાથે લાલ રંગમાં આપ્યા છે.

૧. આજ, આજ ભાઈ અત્યારે: આજે જ શરૂ કરો. મને ધણી વાર અફસોસ થતો કે મેં ચીતરવાનું વહેલું શરૂ કર્યું હોત તો કેટલાં વધુ, અને કેટલાં વધુ સારાં ચિત્રો કરી શક્યો હોત. એ વસવસો ન રહી જાય તે માટે આ એક સૂચન છે.

૨. ૧ મહેલું ચિત્ર મધ્યા વગરના ચિત્ર કરતાં વધુ આકર્ષક લાગે

એ સિદ્ધાંત અપનાવી પહેલાં તો ફેઈમ મેળવીએ. બજારમાં જૂદા જૂદા માપની જતજતની ફેઈમ મળે છે. જેને આસાનીથી ખોલી ચિત્રો બદલી શકાય તેવી ફેઈમ શોધો. ફેઈમમાં લાકડાની એક લંબચોરસ બારી હોય, તેની પાછળ પારદર્શક કાચ હોય, તેની પાછળ એક મેટ હોય અને પાછળ ચિત્ર અને તેની પાછળ છેલ્લી એક પૂર્ણ.

મેટ એટલે રંગીન જાડા કાગળનું, કાચના માપનું એક પૂર્ણ જેમાં ચિત્ર દેખાડવા માટે એક લંબચોરસ બારી હોય. મેટ ચિત્ર માટે એક પહોળી બોર્ડર બનાવે છે અને તેની નીચે ચિત્રની વાંકી ચુંકી બોર્ડર ઢંકાઈ જાય છે. રંગીન મેટ વાપરતાં આપણા ચિત્ર સાથે ક્યો રંગ ભણશે એ વિચારવાનું. પણ આપણે ચિત્ર તો બનાવવાનું બાકી છે એટલે બીજા રંગોને મૂકી સફેદ, ભૂખરા, આછાં કીભ રંગની મેટ પસંદ કરીએ. પહેલાં તો ૮ ઇન્ચ પહોળી અને ૧૦ ઇન્ચ ઊચી ફેઈમ સૂચવું? આ ફેઈમનું બહારનું માપ છે જેમાં મેટનું કાણું ૫" બાઈ ૪.૫" જેવું હોય છે. પણ ફેમના માપમાં મોકલાશ ધણી છે. મોટી ફેઈમ લો તો કાગળ રંગ વગેરે વધુ વપરાય એટલે થોડી ફાવટ આવ્યા પછી લેવી. નાની ફેઈમ હોય તો ચિત્ર નાનું કરવું પડે અને જીણું જીણું કામ કરવાની થોડી ટેવ જોઈએ. એટલે આ મધ્યમ ફેઈમની બલામણ કરું. તમે તમારા મનના રાજ છો એ કદ્દી ભૂલતા નહિ. તો ચાલો, ફેઈમ લઈ આવ્યા અને દિવાલ પર ખીલી મારી દીધી ...

૩ સામગ્રીઓ : ચિત્રની સામગ્રી તો જેટલી લો તેટલી ઓછી છે-વોટરકલર, પીછીઓ, એક્સિલિક પેર્સિટ, પેલેટ, કેનવાસ, કેન્વાસની ફેઈમ, વોટર કલર માટેના કાગળો, પાસ્ટેલ કલર વગેરે વગેરે. શીખવા માટે મને વોટરકલર અને પાસ્ટેલનું સંયોજન વધુ અનુકૂળ લાગ્યું છે. એટલે શરૂઆતમાં એ સૂચનીશ. વોટરકલર રંગથી ચિત્ર ભરી દેવા, જીણી જીણી વિગતો ઉમેરવા માટે અને ભૂલો સુધારવા માટે પાસ્ટેલ ઉપયોગી નીવડ્યાં છે. એ પ્રમાણે નીચેની સામગ્રીઓ સૂચવું છું.

- પેન્સિલ HB (ચાલુ) કે 2B (પોચી)
- રખર
- ફુટપદી

5   4 000   3/4"

- બારેક રંગોવાળી કલર બોક્સ. પણ કલરબોક્સ-ના રંગો કરતાં ટ્યૂબના રંગો વધુ સારી કષાના આવે છે- એક પ્લાસ્ટિકની પેલેટ, નાનાં નાનાં ખાનાવાળી બોક્સ જેમાં તમે તમને પસંદ રંગો ટ્યૂબમાંથી ભરી શકો અને વાપરતાં ખૂટે ત્યારે ફરી ટ્યૂબમાંથી ભરી શકાય. આ રંગો જરા પોચાં, ઓગાળવા સહલાં, રંગોનું વૈવિધ્ય પુષ્ટણ. શિખાઉઓ માટે બાર કે અઢાર ટ્યૂબના સેટ આવે છે. એટલે હું એની ભલામજા કરું.

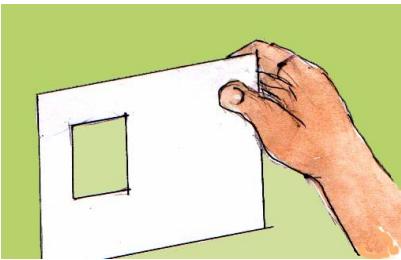
વોટરકલર માટેની બેથી નજી પીછીઓ. સામન્ય રીતે બે ગોળ મોઢાની (રાઉન્ડ) અને એક ચ્યપટ મોની (ફ્લેટ) પીછીઓ ઘણી ઘણી. કલરબોક્સ સાથે આવતી પીછીઓ મોટે ભાગે નકામી જ હોય છે એટલે જરા સારી જાતની પીછીઓ લેશો.

વોટરકલર માટેનો કાગળ બને તેટલો જાડો લેવો સારો અને શીખતા હોય તેમણે તો જરૂર જ. કાગળની જાડાઈ પાઉન્ડમાં મપાય છે, ૧૨૦ પાઉન્ડ કે એથી વધુ જાડો કાગળ વાપરવો. જાડો કાગળ પાણી લાગતાં વાંકોચુકો નથી થતો અને ફેઇમમાં મફાવમાં ઓછી તકલીફ આપે છે. મોટા શીટમાંથી કાપો, તૈયાર મળતા પેડ વાપરો કે તેના પેડ-બ્લોક વાપરો. પેડ-બ્લોકમાં એક્સરખાં શીટને એકઠાં કરી ધારેથી ચોટાડી દીધાં હોય છે. રંગ કરતી વખતે એક જાડા પાટિયાં જેવું પેડ જરા પણ કરચલીઓ પડવા ન હે અને ચિત્ર પૂરું થયાં પછી પાતળાં ચખ્યુથી ચિત્રને થખીમાંથી છૂટો પડો એટલે નીચેનો કાગળ બીજાં ચિત્ર માટે તૈયાર.

- વોટરકલર ઉપર સુધારાવધારા કરવા કાંતો 'ન્યૂપાસ્તાલ' જેવી ૨૪ સ્ટિકવાળી પાસ્ટાલની બોક્સ લો કે 'પ્રિઝ્મા-કલર'ની પેન્સિલની બોક્સ લો. પ્રિઝ્માકલરથી પેન્સિલની જેમ ચીતરી શકાય, વેરા રંગ ઉપર ખુલ્લા રંગો આસાનીથી મૂકી શકાય અને બ્રશથી પાણી લગાવી લિસોટાઓને નાખું કરી જોઈએ એટલો વોટરકલર જેવો ઢોળ આપી શકાય છે. 'ન્યૂપાસ્તાલ' રંગીન ચોક જેવાં લાગે. વેરા વોટરકલર પર આનાથી ચીતરી શકાય અને લીટીઓ કર્યા પછી આંગળીથી કે કાગળના રૂમાલથી ઘસી આછા પાતળાં રંગો રચી શકાય છે. સુધારા વધારા માટે આ વાપરી શકાય, ભલેને પંડિતો ભંવા ચઢાવે.

૪ પૂર્વ તૈયારીઓ:

પહેલી તૈયારીમાં વોટરકલર પેપરમાંથી મેટના માપનો એક લંચોરસ કટકો કાપો. બે, ચાર, પાંચ કટકાઓ કાપી રાખો તો વધુ ચિત્રો માટે એક સાથે કાગળ તૈયાર કરાય, પછી દરેક પર મેટ મૂકી એક હળવી પેન્સિલ વાપરી મેટનાં કાણાં જેવું લંબ ચોરસ ચીતરો, બહુ જ આણું. પછી તે મેટને હટાવી, દોરેલા લંબ ચોરસથી દરેક બાજુએ પા અર્ધી ઈંચ મોટું બીજું લંબચોરસ ચીતરો. અંદરનું ભૂસી નાખો અને બહારનું ઘાણું કરવું હોય તેટલું કરો. આ લંબચોરસ એટલે તમારા ચિત્રની હંદ. એમાં ચીતરેલું તમને મેટમાંથી દેખાશે. મેટમાં કાપેલી બારી ચિત્રની ઘાર વાંકી ચુંકી થઈ હોય તો પણ ફેઇમમાં મૂક્યા પછી સાફ લાગશે.

વસ્તુઓના પ્રમાણો સાચવવામાં મદદરૂપ થાય છે. બીજી તૈયારીમાં એક બે માસ્ક બનાવો. જરા પોસ્ટ-કાર્ડ જેટલાં જાડા કાગળમાંથી ૫ ઈન્ચ બાઈ ૩ ઈન્ચના બે-ત્રાણ કાર્ડ કાપો. એક કાર્ડમાં ૧" બાઈ ૧"નું ચોરસ અને બીજામાં ૧" બાઈ ૩/૪"ના માપનું લંબચોરસ ચીતરો અને ધારદાર બેઠ કે ચઘ્ઘુથી દીર્ઘ પ્રમાણો કાણું બનાવો. આ માસ્ક ચીતરવા ધારેલ વસ્તુઓને નિરખવા માટે છે. કાર્ડ એક હાથમાં આણું પાછું પકડી ગોઠવેલી વસ્તુઓને ચીતર્યા પહેલાં જ એક 'કેઈમ'માં મઢી શકાય અને એક વખત ગમતી રચના થાય એટલે વારંવાર તેમાંથી જોતાં તૈયાર કરેલા વોટરકલરના કાગળ પર ચીતરવું આસાન કરે છે. 'ગોળ સફરજનની ડાબી બાજુ કેઈમમાં ૦૬૦૯ ટકા જેટલે છે અને જમણી બાજુ અરવી પહોંચે છે...' તેમ અંદાજો કાઢવામાં મદદરૂપ થાય છે અને ગોઠવેલી વસ્તુઓના પ્રમાણો સાચવવામાં મદદરૂપ થાય છે.

પ શું ચીતરવું અને કેમ ગોઠવવું

આમાં તો 'જ્યાં જ્યાં નજર મારી પડે' ત્યાં ત્યાં ચીતરવાનું જરૂર છે. બે સિદ્ધાંતો ખાસ ધ્યાનમાં રાખો. ચીતરવાનું શોધવામાં થોડાં સૂચનો કરું છું.

પ.૧ આકાર બહુ આંટીધૂટી વગરના હોય, વર્તુળ, લંબગોળ, ચોરસ, લંબ ચોરસ કે ત્રિકોણ જેવા હોય.

પ.૨. આકર્ષક રંગો હોય પણ એક બે જ. જેમાં અનેક રંગની છોળ હોય તેનાથી પહેલાં પહેલાં દૂર રહેવું.

બે ત્રાણ વસ્તુઓનું સંયોજન કરવા માગતા હો તો એક કે બીજા અર્થથી સંકળાયેલી વસ્તુઓ પસંદ કરો. કપ રકાબી બરોબર છે, પણ કપ અને કાતરને તો નહિ જ ! એક ચોપડી અને બાજુમાં ચશ્મા, એક ટેબલનું ઘંટિયાળ અને દવાની ટીકીની બાટલી, દૂધનો ઘાલો અને બે ત્રાણ સક્કરપારા, કાચના મોટા કટોરામાં બે કેળાં અને એક સફરજન કે નારંગી, દવાની રંગભેરંગી ટીકી અને પાણીનો ઘાલો, એક કુંઠું અને બગીચાની જારી....

પણ આપણું ધ્યેય એ છે કે આજે જ પહેલું ચિત્ર બનાવવું. એ લક્ષ્ય ભગજભાં રાખી એક સૂચન કરું. પહેલાં ચિત્ર માટે આપણે ફળો જ રાખીએ. તેમાં રંગો હોય છે, આકારો પણ સીધાં સરળ હોય છે. સફરજન. નારંગી, મોસંબી, કેળાં, પીચ, ખામ જેવામાંથી એક કે બે પસંદ કરો. દાડમ, અનેનાસ જેવાં અટપટા આકારો કે લીલી દ્રાક્ષ જેવા અર્ધ-પારદર્શક ફળો હમજા બાજુએ રાખીએ.

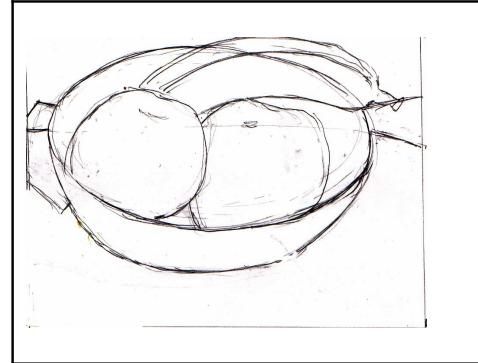
તેને ગોઠવવા માટે એકાદું ખાસિટિકનું કે કાચનું અપારદર્શક ચલાણું શોદી કાઢો. એના ઉપર કોઈ નકશી, કોતરણી કે બુડાઓની ડિજાઇન ન હોય તો સારાં અને હોય તો આજે તો આપણે અવગણણું. નેતરની છાબડી આધી રહેવા દેજો.

ચલાણું મૂકવા એક સોલિડ રંગનો એક નેપેકિન હૂંઠી આવો. એક ટેબલ પર, સરખો પ્રકાશ આવતો હોય ત્યાં નેપેકિન પાથરો. હાથેથી ઘણીઓ કાઢી નાખો, ઈસ્ટ્રી મારવાની જરૂર નથી. ઉપર ગોઠવો ચલાણું અને તેમાં પસંદ કરેલા ફળો આકર્ષક લાગે તેમ ગોઠવો. અને પેલો માસ્ક લઈ નિરખી નક્કી કરો કે કેઈમમાં કેવું સારું લાગશે. આખો માસ્ક ભરાઈ જાય તેટલે અંતરે તેને પકડો.

તૈયાર કરેલા કાગળ પર રેન્સિલથી દોરવા લાગો. સૌથી મોટા આકારો પહેલાં દોરો અને એ આકાર બરોબર લાગે નહિ ત્યાં સુધી ચેકબ્ઝુસ કરતાં રહો. બહારનો મોટો ઘાટ યોગ્ય લાગે ત્યારે અંદરના ઘાટો દોરતાં જવાં અને ચકાસતાં જવાં. એ નિયમ મુજબ પહેલાં, નેપેકિનની આદૃતી દોરો, પછી તેના ઉપર ચલાણું. ચલાણાની ઉપરની ઘાર ફળો પાછળ જઈ ઢંકાઈ જાય ત્યાં કલ્પના કરી દોરો જેથી ફળ વગરનું ચલાણું કેવું હોય તે ફલિત થાય. પછી ફળોના આકારો ચીતરો. આમાં પણ ન દેખાય તેવી રેખાઓ સાતત્ય માટે દોરી શકો છો. એક બીજાના પ્રમાણો બને તેટલા સજાગ રીતે જાળવવા પ્રયત્ન કરવો, બહુ ચીકાશ વગર. ગોળ કે લંબગોળ આકારો થોડા વાક ચુંકા થાય તે ચિત્રની ખામીને બદલે ખૂબી જ ગણાય છે. એટલે હિંમતથી દોરે જાઓ. રેખાઓ આછી રાખવી અને ગોઠે નહિ તો બેઘડક લુંસતા જવી. થોડા નમૂનાઓ નીચે આપ્યા છે.

પ.૩ આકારને સરળ, સિલિન્ડરાઈ, કરી નાખો. કેમેરા જેવી આબેહૂબ પ્રતિકૃતિ બનાવવાની કોઈ ધગશ કે ઉભેદ રાખવી જ નહિ.

છેલ્લે એક કે બીજી વસ્તુ પાછળ ઢંકાયેલી રેખાઓ ભૂસી નાખો એટલે આપણો રંગ માટે તૈયાર. ગોડવેલી રચના એમને એમ જાળવી રાખજો.

૫ રંગની મેળવણી

ધ્યાન ચિત્રકારો ત્રણ જ રંગો, લાલ, પીળો અને વાદળી, વાપરીને જોઈએ તેવાં રંગો બનાવી ચિત્રો કરે છે. આપણી પાસે તો તેથી વધુ રંગો છે એટલે આપણું કામ સહેલું થઈ જાય છે. અને છતાં રંગો મેળવવાની જરૂરત તો આવે જ છે. પેલેટમાં રંગો મેળવવા માટે જગા હોય છે. ન હોય તો એક સફેદ કાચની રકાબી વાપરો. પદાર્થમાં દેખાતો હોય તે રંગની સૌથી નજીકનો રંગ લાગે તે પીછીથી લઈ જોઈતા પ્રમાણમાં પાણી સાથે લઈ બનાવો. તમે ચિત્ર માટે વાપરવાના હો તે જ કાગળના એકાદા ટુકડા પર પીછીથી એકાદો લસરકો લગાડો. અને પછી પદાર્થ પરના રંગો સાથે તુલના કરો. થોડો વધુ ભૂરો જોઈશે કે લાલ? અને તે પ્રમાણે બીજાં રંગો મિક્સ કરો. દર વખતે એકસરખી મિલાવટ કરી ફરી પાછો કાગળ પર લસરકો મારવો. અને જચારે રંગ બરોબર લાગે ત્યારે બસ એ વાપરવો.

૫.૧: કદી કાળો અને સફેદ રંગ વાપરવો જ નહિ. સફેદ રંગ હોય ત્યાં કાગળ કોરો રાખો.

કાળો દેખાય ત્યાં કલરબોક્સનો કાળો રંગ વાપરવાને બદલે 'કાળો' રંગ મેળવીને લગાડો. લાલ અને લીલો, કેસરી અને વાદળી, ભૂરો અને કચ્છાઈ, પીળો અને જાંબલી એવાં રંગો મેળવી ધાટા રંગો 'કાળા' ભાગમાં વાપરો. અને જૂદી કાપવી પર એ રંગો લગાડી એ બધાં 'કાળા' રંગના તફાવતો સમગ્રો. પડછાયા કદી કાળાં નથી હોતાં એ જોવાથી જ સમજાઈ જશે.

૫.૨: જવસેજ કોઈ વસ્તુમાં એક જ રંગ જોવા મળશે.

એક જ રંગની લાગતી વસ્તુઓમાં બારિકાઈથી નીરખતાં બે-પાંચ રંગો જોઈ શકશો. એ જોવાની દૃષ્ટિ કેળવો. અને એક જ રંગની જૂદી જૂદી છાંયમાં બીજાં કંયા રંગની છાંટ છે તે પારખતા શીખો. પ્રકાશ અને છાયામાં તફાવત ખાલી આછાં-પાતળાં રંગનો જ નથી. એક રંગમાં બીજાં રંગો ઉમેરાય છે. જરા નીરખીને એક જ લાગતા રંગમાં જૂદા શેડના કેટલાં ભાગો છે અને તેમના આકાર છે તે જૂદો.

૫.૩: રંગ આછો થાય તો સુધારવો સહેલો છે, જોઈએ તેથી ધાટો રંગ કરવો સુધારવો અધરો છે.

જોઈએ તેનાથી આછો રંગ થાય તેનો વાંધો નહિ. સૂક્ષ્મા પછી બીજા રંગનું લેયર લગાડી સમો કરી શકાશો. ધાટો રંગ કરવા માટે બે ચાર પાંચ લેયર કરી શકો છો અને એની અસર સરસ લાગે છે.

કલરબોક્સમાંથી સીધો રંગ લઈ કાગળ પર ન લગાડતા પેલેટ પર જોઈતા પ્રમાણમાં રંગો મેળવી, એક ટેસ્ટ પેપર પર તેના લીટા મારી ચકાસીને પછી જ ચિત્ર પર લગાડવો. આમ કરવાના થોડાં કારણ છે.

૧. રંગ જોઈએ છે તેવો છે કે બીજાં કોઈ રંગો લેણવવાની, પાણી વધુ નાખો પાતળો રંગ કરવાની કે રંગ વધુ નાખી ધાટો કરવાની જરૂર છે તે તે ચિત્ર બણાડ્યા વિના નક્કી કરી શકો.

૨. સીધો રંગ લઈએ તો એક વખત રંગ આછો થાય અને બીજે વખતે ધાટો થાય. ચિત્રમાં ધાબાં ધાબાં લાગે.

૩. મોટા વિસ્તારમાં રંગ પૂરવાનો હોય ત્યારે જોઈએ તેથી વધુ રંગ બનાવી રાખવાથી રંગ અધવચ્ચે ખૂટી જાય અને બીજો રંગ મેળવો ત્યાં સુધીમાં સૂક્ષ્માઈ જાય તેવું ન થાય.

ચાર, મૂળ વસ્તુ પરનો એક રંગ છાયા અને પ્રકાશમાં જૂદાં જૂદાં મિશ્રણ માર્ગ છે. બે કે ત્રણ રંગોની મિલાવટ કરી રાખવાથી રંગ પૂરતી વખતે ઝડપથી એક રંગમાંથી બીજે જઈ શકાય છે.

૭ રંગપૂરક્ષા

ઓટા વિસ્તારમાં રંગ કરવો હોય તો નીચેના પગલાં અનુસરો.

૧. પેલેટ પર રંગનું મિશ્રણ જોઈતા પ્રમાણમાં કરો.

૨. બ્રશ ધોઈ, તેમાં છૂટથી પાણી લઈ જે વિસ્તારમાં રંગ ભરવો એટલામાં ચીવટથી પાણી લગાડી દો.

૩. કાગળ બીનો હોય ત્યાં જ પીછી રંગમાં બોળી એક છેઠેથી બીજે છેઠે ફરી વળો.

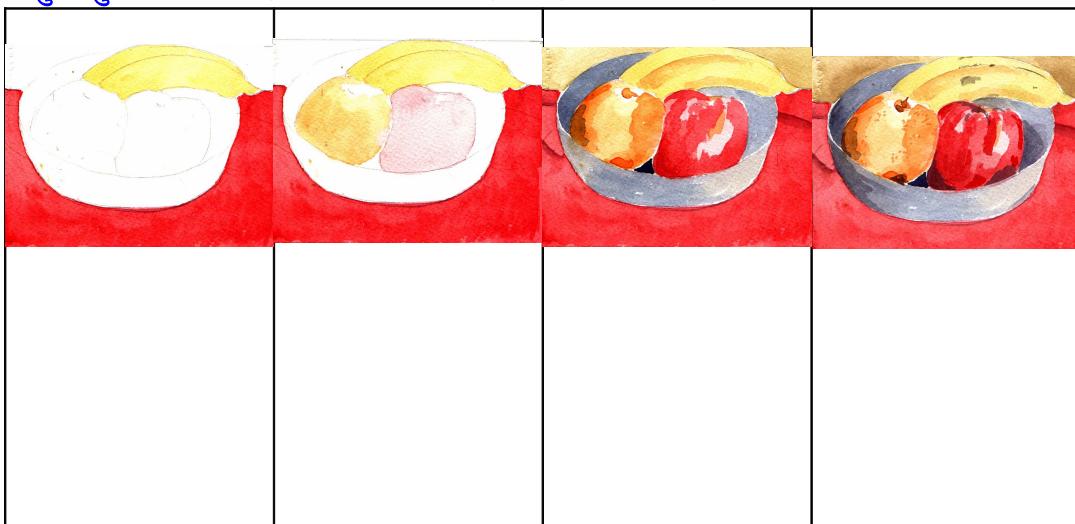
૪. રંગ પૂરો સૂક્કાય ન જાય ત્યાં સુધી ચિત્રને અડકતાં નહિએ.

ચિત્રરવાનો વિસ્તાર રંગ લગાડતાં પહેલાં બીનો કરી લીધો એટલે બહુ જ આસાનીથી ધાર સુધી રંગ પ્રસરી જશે અને તમારે રંગ લગાડતાં ગીણી ગીણી કિગતો કંડારવી નહિએ.

નેપાંકિન લાલ, ચલાણું ઝાંખલી, સફરજન લાલ, કેળાં પીળાં એ તો ઠીક, પણ નેપાંકિન પ્રકાશમાં આછો લાલ રંગ દે અને સળ પાછળ ઘેરો રંગ લે. એ આકારો જોતાં અને રંગો મેળવતા શીખો એટલે મોટું કામ પત્યું.

૭.૧ કોઈ પણ દૃષ્ટાંત 'આ આકારમાં આ રંગ' એમ વિચારી કરી શકાય. એ દૃષ્ટિ કેળવવી જરૂરી છે અને ઘણી જ સહેલી છે.

૭.૨ એક વિસ્તારમાં જ્યારે જૂદા જૂદા રંગો હોય ત્યારે પહેલાં સૌથી આછા રંગથી આખો વિસ્તાર રંગો. એ સૂક્કાયાં વધુને વધુ ધારા રંગો મેળવતા જાઓ અને જે જે વિસ્તારમાં તમને એ દેખાય ત્યાં આગળ કરેલા રંગ પર જ બીજો પટ આપો.

નેપાંકિનમાં સૌથી આછો લાલ દેખાતો હોય તે મેળવી બધો વિસ્તાર ભરી દો અને કેળાંમાં જે સૌથી આછો પીળો લાગે તે ત્યાં ભરી દો. સૂક્કાયા પછી પણ બહુ જ આછા લાગે તો ફરી ધારા કરી શકો છો. એમ એક સ્તર થયા પછી આગળ વધો.

સફરજનમાં ગુલાબી રંગ ભરતાં જ્યાં પ્રકાશને લીધી સફેદ દેખાતો ભાગ છોડી બીજે ગુલાબી ભરો અને એમ જ મોસંબીમાં આછો કેસરી. બે રંગના વિસ્તારો એકબીજાને અડકતાન હોય તો એક સાથે રંગી શકો છો. પણ નહિતો એક સૂક્કાયા પછી જ બીજાને હાથ લગાડજો.

હવે નેપાંકિનની સળો પર ધ્યાન દઈએ. પહેલાં તો જરા ધારો લાલ રંગ બનાવો અને તેમ કરવા થોડો ભૂરો કે લીલો રંગ મેળવવો પડે તે મેળવી જૂઽાં. વોટરકલર પેપરના રદ્દી ટુકડા પર અજમાવી જુઽાં અને પછી સળનો વિચાર કરવાને બદલે, 'આ રંગમાં આ આકાર' એમ વિચારી બ્રશથી ચીતરો. એવી રીતે બે કે ત્રણ વખત ઘેરાં અને ઘેરાં રંગોના પટ આપતાં સળો આપોઆપ જ ઊભી થશે.

અને એમ એક પછી એક વેરા રંગો ચડાવતાં જાઓ—એક સૂક્ષ્માયા પછી બીજો! તમે જ અચંબો પામી જશો કે કેટલી આસાનીથી ચિત્ર ઉપસંતું જશો. હું અહીં આ ચિત્ર પૂરું કરવા નથી માગતો. તમે જ તમારી પોતાની રચનાઓ કરી, રંગ ભરી જોઈ જુઓ. તેથાર રાખેલી મેટ અને કેઈમાં મૂકી દિવાલ પર લગાડી જુઓ અને મને કહો કે 'હમ બી કલાકાર હોએ'

—અને તમને પસંદ આવે તેવી રચનાઓ મોકલી આપશો? પાછી મોકલી આપવા વચન આપું છું. કંઈ ઓર રંગત જામશે.

આગળ ઉપર નીચેના વિષયોની વિગતવાર છિણાવટ કરીશું, પણ ચિત્ર બનાવવાનો આનંદ તો આજે જ મેળવી શકીએ છીએ એ ભૂલતાં નહિ.

- સ્કેચિંગ
- રંગ નિરીક્ષણ અને મેળવણી
- વોટરકલરના વોશ
- વોટરકલરની નાની નાની યુક્તિઓ
- સંયોજન(કમ્પોઝિશન)

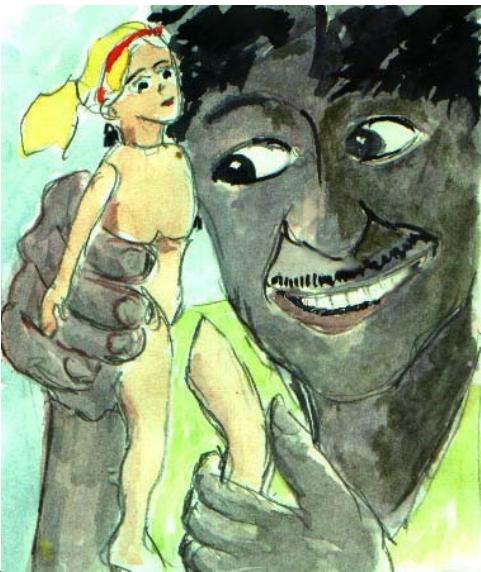
	<h2>ધક્કો</h2> <h3>હરીશ મહુવાકર</h3> <p>(લઘુ વાતોઓ હરીશ મહુવાકરની ખાસ વિશિષ્ટતા છે. એક પાનાથી પણ ઓછી જગામાં સમાઈ જતી તેમની વાતોઓ સ્પર્શી જાય તેવી હોય છે. આ એક નમૂનો વાંચો!)</p> <p>'મતિ'માંથી હરીશ મહુવાકરના સૌજન્યથી</p> <p>કિંમત: રૂ. ૩૦ પ્રાપ્તિસ્થાન: પાર્શ્વ પલિકેશન્સ નિશા પોણ નાકા એરીવાડ, રિલીફ રોડ અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૧</p>
--	---

વાત સાચી હતી. એની મા મૃત્યુ પામી હતી. બધા એને એમ જ કહેતા, 'તારી મા મરી ગઈ છે.' આ સાંભળી-સાંભળીને એ બધિર શો બની ગયો. અંતિમકિયા પછીના થોડા દિવસોમાંય એની આંખમાં એક આંસુ મેં ન જોયું. બાર વરસના અનાથ થયેલા છોકરા માટે આ બધું વધુ પડતું હતું.

કેટલાક દિવસો સુધી એ ગુંચળાયા કર્યો, ગુંચવાયા કર્યો. મારાથી આ જોયું ન જતું.

એની પાસે જઈને હું બેઠો. પીઠ પર હાથ પસવારતાંક મેં એને કહું, 'ભઈલા, મા ક્યારેય, કોઈની ય મરતી નથી' કે ડંમની દિવાલો અચાનક આવેલા પાણીના જોરદાર ધક્કાથી તૂટી પડે એમ એ રડી પડ્યો.

રડતાં રડતાં મને કહે, 'હું યે એમ જ કવ સું, તોય બધાં મને ....'

સાબુ વાપરો કિશોર રાત્રણ

અસામાન્ય બુદ્ધિને લોકો 'સાબુ', સામાન્ય બુદ્ધિ કેમ કહેતાં હશે એ મને જરા પણ સમજાયું જ નથી.

અમારી ન્યૂ જર્સીની કંપનીમાં આપણો એક દેશી છે. નામે જગજીવન અને પણ એષે સાંભળ્યું કે અમેરિકનોને માટે એ નામ બહુ જ લાભ્યું અને વિકટ એટલે જગ્ગ કર્યું અને થોડા દિવસ લોકોને નવું મનોરંજન મળ્યું અને પીઠ પાછળ 'ફ્લેટ-ચેસ્ટેડ જગ્ગ' કહેવાણો. અંગેજ બોલવાનાં લફડાં. 'યસ' 'નો' માં વાત ચલાવાય ત્યાં સુધી ગાહું હાલે. લાંબુ બોલવાનું આવે એટલે મારો આશરો લે. એ ગુજરાતીમાં ફિફાવે અને હું તેનું 'ઈન્ટેલિજન્ટ લાઉડસ્પીકર' થઈ જાઓ (દેશીભાષામાં દુલ્ભાષિયો).

બાકી તેના મો પર માખ ન ઉડે એવો, કોઈ નૂર તેજ દેખાય જ નહિ. કાળા માણસને નૂર-તેજ દેખાડવાનો હમેશાં પ્રોઝેક્ટ? કાળી દિવાલ પર ગમે તેટલી ફ્લેટલાઈટ નાખો તો અંધારું જ અંધારું રહે. પણ આ જગ્ગ પ્લાસ્ટિકના મોલની ડિઝાઇનમાં ઓપડી! વિકટ પ્રશ્નો કંઈ એવી અંદરની -કે અંતરની- સ્લોગની ઉકેલે કે ભલભલા ફિફા થઈ જાય. પૂરો કાબેલ.

'સાબુ' ચિક્કાર!

અમારી કંપની પ્લાસ્ટિક મોલ બનાવે અને કોઈને જોઈએ તેવો માલ બનાવી આપીએ. એક રમકડા બનાવવાવાળી કંપની 'ડોલ્સ એન્ડ ઓલ' તે અમારી મુખ્ય અને મોટી ધરાક. વર્ષોથી તેને માટે કામ કરીએ. રમકડા બનાવવાવાળી કંપની તો કહેવાની, વેચવાવાળી કહોને! રમકડાની ડિઝાઇન કરે, તેનું માર્કેટિંગ કરે અને અમારા જેવી કંપની પાસે તેના મોલ બનાવી, પ્રોડક્શન કરાવે અને જરા સેફ્ટી પેકેજિંગ કરી ધોમ કમાણી કરે. અમારો ૮૦ ટકા ધંધો એ 'ડોલ્સ એન્ડ ઓલ' પાસેથી મળે અને વર્ષોથી અમારો સંબંધ સરસ એટલે ધાર્યો ધંધો બહુ તકલીફ વગર થતો. અમારા કામ માટે કે ભાવ માટે 'ડોલ્સ એન્ડ ઓલ'નો માલિક કદી કોઈ આનાકાની કરે જ નહિ.

જુલાઈ મહિનો આવે અને કિસ્મસની તૈયારી થવા માટે. સપ્ટેમ્બર કે ઓક્ટોબરમાં માલ શિપ થવા માટે અને દેશ વિદેશના ડિપાર્ટમેન્ટ સ્ટોરોમાં છાંઝલીએ ગોડવાવા લાગે. નવા વર્ષ માટે બીજાં રમકડાની વિચારણા શરૂ થાય. ગયા મે મહિના-માં 'ડોલ્સ એન્ડ ઓલ' કોઈ મોટી કંપનીને વેચાઈ ગઈ અને બાજુ બદલાઈ ગઈ. 'ડોલ્સ એન્ડ ઓલ' માં ત્યાં નવા સૂટો પહેરેલા, નવા અવાજોવાળા, નવા મેનેજરોનો કાફલો આવ્યો. પહેલાં તો અમને કહી દીધું કે બધું રાખેતા મુજબ ચાલુ જ રહેશે અને કોઈ ચિંતા ન કરતાં એટલે એક રાહત અનુભવી અને દિલથી સૌ પોતપોતાના કામે લાગી ગયા.

ગયા સોમવારે અમારા સૌ એન્જિનિયરોની એક ઈમેઇનિન્સી મિટિંગ બોલાવવામાં આવી. અમારો બોસ સ્ટીલ કોઝીનો કપ લઈને દાખલ થયો. "ગૂડ મોર્નિંગ, એવરીબડી. પણ આજની સવારને ગૂડ મોર્નિંગ કહેવી કે નહિ એ એક ડાઈલેમા છે." એક પળ અટકી આગળ ચલાયું.

"એક મોટો પ્રશ્ન ઉભો થયો છે. 'ડોલ્સ એન્ડ ઓલ'નો નવો મેનેજર હંરી કહે છે કે 'તમારો ભાવ પરવડતો નથી. આગલા માલિકે વરસો વરસ આપણો માગ્યા તેમ ભાવ વધારા આચ્યા છે અને પ્રોડક્ટ બહુ મોઢી થઈ ગઈ છે. હવે એ નહિ ચાલવાનું. ખર્ચ ઓછા કરી કોસ્ટ ફરી વર્ક-આઉટ કરી આપો.' એ ઓછામાં ઓછા દસ્થી પંદર ટકા ભાવ ઓછા કરાવવા માગે છે. આવતે મહિને પ્રોડક્શન શરૂ થાય તે પહેલાં આ બધું ફાઈનલાઈઝ કરવાનું છે. એટલે માથે ચિક્કિંગ કંપ પહેરી કંઈ રસ્તો શોધી કાઢવો રહ્યો. જુલાઈ મહિનો નવા ધરાક ગોતવા માટે કપરો. એટલે બીજું શું કરવું તે પણ વિચાર કરવો રહ્યો."

બધાના મો મસાણિયા જેવા કાળાં થઈ ગયાં. કોઈ કહે કે "આપણો એની સાથેનો કોન્ફ્રેન્ટ કંઈ નહોતો?" "વેલ, આપણો આટલા વર્ષનો સંબંધ જ એવો હતો કે કદી એવી બાંહેઘરી માંગવાની જરૂર નહોતી દેખાશી અને એ કંપનીને વેચવાનું

ડીલ ખૂબ જ સિકેટ રાખવામાં આવ્યું હતું-એ તો કુદરતી જ છે, પણ એમાં આપણને કેરી પાકે પાયે કરાવવાનો સમય પણ ન મળ્યો." કૉસ્ટ-એકાઉટિંગમાંથી એક માણસે કહ્યું કે "આપણી પ્રોફિટેબિલિટી જોતાં ૧૫-૨૦ ટકા કોઈ રીતે ઓછા ન કરી શકાય."

પછી તો કલાક રમગ્રટ ચાલી. એહિ બે ટકા કાપીએ અને ત્યાં ઢોંગ ટકો એવી વાતો થઈ પણ કોઈને ઉમળકો નહોતો. મારા મનમાં થયું તેમ બીજાને પણ થયું હશે જ કે સાંજે ધૂળ ખાતા કંચ્ચુટરને જાપટી, ગરમ કરી, નવો, તાજો, ફળફળતો એક રેઝ્યુમે બનાવી નાખીએ અને એથે ને પાછાં નવી નોકરીની તલાશમાં દિવસો ગાળવાના આવ્યા!

જગ્ઝ મુંગવણ્ણમાં હતો. એક બે વાર બીતાં બીતાં તેણે આંગળી ઉચ્ચી કરી પણ આ દેકારા અને પિજણમાં કોઈનું ધ્યાન ન ગયું. એટલે મેં જરા મોટા અવાજે કહ્યું, "સ્ટીવ, આ જગ્ઝને કેરી કહેવું છે." સ્ટીવે જગ્ઝ સામે જોયું, "કેમ જગ્ઝ, કેરી ગગનફાડ, ધરખમ કૉસ્ટ-કટિંગ આઈડીઆ આવ્યો?" જગ્ઝ કહે, "સર," સ્ટીવને એ કોઈ દિવસ અમારા બધાની જેમ સ્ટીવ કહી ન શકતો. અમદાવાદના મિલના માલિકો સાથે કામ કરેલું ને! હમેશા 'સર' કહીને બોલાવે. "સર, વી અપ અવર રેઇટ ટ્રેનટી પર્સેન્ટ!" બધા ચૂપ થઈ ગયા, બલ્કે થોડા અકળાઈ ગયા કે એહિ ભાવ ઘટાડવાની વાત કરીએ છીએ અને આ કેરી ઊંઘ સમજ્યો લાગે છે. સ્ટીવ અપાર શાંતિથી કહ્યું "જગ્ઝ, આપણે ૧૫ ટકા અપ નહિ, ડાઉન કરવાના છે."

હું એટલે જગ્ઝની સંકટ સમયની સાંકળ. એ મારી તરફ જોઈ રહ્યો અને કહે કે "વાયરાને અંગ્રેજીમાં શું કહે?" મને ફેન્સશિયસ કે લોકેશિયસ જેવા શાંદો તો તરત મગજમાં આવ્યા પણ મેં પૂછ્યું "તારે કહેવું છે શું? મને સમજાવી દે એટલે હું આને ગળે ઉતારી દઈશ." જગ્ઝના મોં પર સિમત આવી ગયું અને એક ધરપત બેઠી.

"ડીપુ, આ સરને કહેને કે પેલો ઠાલો વાયરો થાય છે." જગ્ઝ શરૂ કર્યું. મને ડીપુ, ડીપુ કહેવાવતા અને તું તાં ઉપર લાવતા દમ નીકળી ગયો. શરૂમાં સાહેબ, સાહેબ જ કહેતો. "એને સમજાવ કે આ હુંરીની દિવાળી માથે આવી લાગી છે, બોણીનો ટાઈમ એને અને આપણે છે એટલે ખાલી કાલો થાય છે. એ એના બોનસની તજવીજ કરતો લાગે છે. એને એમ કે આનું નાક દબાવીએ તો મોહું ખૂલે. અને એ પહોળો થઈને ત્યાં એના બોસને કહેશે કે મેં કેટલો ફાયદો કરાવી આખ્યો. એને શું ખબર કે આપણે સાબરમતીનું પાણી પીધું છે? ધારીએ તો આપણે એને રાતે પાણીએ રોવરાયીએ, રાતે પાણીએ! એક ઘડીના છઢા ભાગમાં. એ અત્યારે જવાનો છે ક્યાં? એ સમજે કે આપણે ઓશિયાળા છીએ તો થોહું રણીને કહી દી ભાઈ-ભાપા તારા પગે પહું મને નુકસાન થાય છે અને આમ કરવા કરતા બાબા થવું બહેતર. કોઈ વાતે પરવર્તે એમ નથી. અને સર બીતા હોય તો એક બીજું સમજાવું."

ગુજરાતીમાં બોલવા મળ્યું એટલે જગ્ઝની જીલે સરસ્વતી આવી વસી. સૌ મૂંગા મૂંગા જોઈ રહ્યા હતા. જગ્ઝનો મૂડ હજુ જામતો હતો. મેં મારા યેલો પેડ પર નોંધો લાખવા માંડી.

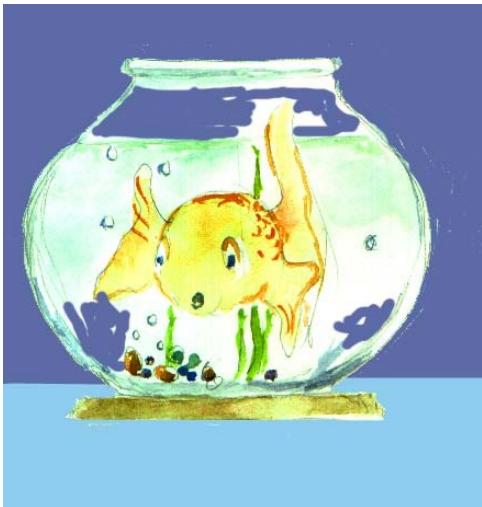
"ગયા વર્ષ આપણે પેલી મેનકાની (કોઈ હિં મોનિકા તેની જીલે ચદ્રયું જ નહિ) ચાલે ચાલતી ડૉલ બનાવી હતી એમાં એ લોકોની જબરી ભૂલ થઈ હતી તે આપણે પાંચ ભાગને માટેનો મોહલ બનાવેલો તેમાં તરકીબ વાપરી તેમને બચાવ્યાં અને તેમણે ધાર્યો નહોતો એટલો ખર્ચો પણ ઓછો કરી દીવેલો અને તેને માટે આગલા માલિકે આપણને સૌને બોણી આપી હતી તે કોઈ ભૂલતા નહીં. તે મોહલ બનાવતાં નવ નેજાં પાણી આવી ગયું હતું. પ્રોડક્ટ ધૂમ ઉપયી અને આ વર્ષ પણ ચિક્કાર ઉપડવાની વકી છે. એ મોહલનાં ડ્રોર્ઝિંગ આપણાં છે, એની ઉપર સહીઓ આ ભાયડાની છે અને મોહલની માલિકી આપણી છે. જરા વકીલ પાસે કાગળિયા રજીસ્ટર કરાવી દઈએ એટલે એને બીજો મોહલ બનાવવાવાળો મળે તો ય હિમતન ન ચાલે, બે મિનિટ વિચાર થઈ પડે. અને એ બેટાવ અત્યારે મે મહિનામાં મોહલ બનાવવા જવાના છે કોની પાસે? એક મિનિટમાં આ હુંરી ડેલચાં ઉપર ડેલચાં ઉપાડતો થઈ જશે.

"અને ડીપુ, સરને કહે કે ભાવ વધારો માગો એટલે કહી દેવું કે પાંચ વરસના કાગળિયા કરો તો જ એહિ મશીનને પાવર ચાલુ કરશું. એને કેવરાવજો કે એહિ બધાને ઉનાળાના વેકેશનમાં જવાનો કોઈ હિં ચાન્સ મળ્યો નથી એટલે બધા ઉચાં-નીચાં થતાં બેઠા છે કે આ ફેફુરી બંધ થાય અને કામ અટકે તો છોકરાં છૈયાં અને તેલથી લથબથતી બાયડિયુંને લઈને દરિયે તરવા, નાવા ઉપડી જઈએ," એહિ જરા અટકી ચારે બાજુ જોયું કે કોઈ સાંભળતું નથી અને મારી સામે જરા હસીને ડાબી આંખ મારી. ધીમા સાંદે ઉમેર્યુ, "-પછી ભલે ને ત્યાંથી ચામડાં લાલ લાલ કરીને ભાઈં હારે પાછા આવેને બળતરા ઉપર મલમું ચોવાઈ!

"એટલે કે' જરા જરૂપ રાખજો. હુંરીને શાસ ખાવા નો દેતા હો. ડીપુ, સરને કહી દે સાલુ વાપરે, સાલુ. આમ રાંડિ-રાંડની જેમ વીલાઈન બેઠે કાંઈ ન થાય. અમદાવાદના કોલેજમાં ભયાં છીએ. ચાલ હવે કહી દે બધું અંગ્રેજીમાં." જગ્ઝ હાશ-કારો બેંચો. આંખો બંધ કરી ખુરશી પર નિરાંતે બેઠો. એ આંખો બંધ કરે એટલે એના મોં પર પડદો પરી જાય.

બધા હવે મારી સામે તાંકીને બેઠા. મેં પોઈટ બાઈ પોઈટ તેના મુદ્દાઓ રજૂ કર્યા ને તેની કરેલી ભલામણો રજુ કરી. વાતાવરણ બદલાઈ ગયું. તાણિયોના ગડગડાટ શય્યા એટલે છેલ્લે મેં જગ્ઝના નામે મારું એક સૂચન ટેબલ પર મૂક્યું "અને જગ્ઝની એક માંગણી છે કે તેને પગારવધારો મળે તો સાંસ!"

મેં જગ્ઝ સામે આંખ મારવા જોયું. એ તો આંખો બંધ કરી મારી વાત સાંભળતો હતો એટલે પાછો અંધકારમાં ખોવાઈ ગયો હતો. ખાલી ઘોળા દાંત બીજના ચંદ્ર જેવા દેખાણ એટલે હું સમજ્યો કે એને સમજ પડી ગઈ.

એક્ઝેરિયમની માછલી નવીન વિભાકાર

"ઠક, ઠક, ઠક, ઠક!"

ફરસ પર થતો એ તાલબદ્ધ અવાજ સાંભળી, જાણે એક્ઝેરિયમમાં આમતેમ ધૂમતી માછલી ઘીરીભર થંભી જઈ, એની સામે જોઈ રહી. પણ એની ઉપોકિત ને ગુરુસા ભરી આંખ જોઈ, પાછી આમતેમ ધૂમવા લાગી.

"ઠક, ઠક, ઠક, ઠક!"

પણ ખૂણામાં આમથી તેમ, ગુરુસામાં ફરતી, અફળાતી પ્રણાલિને એ અવાજ સંભળાયો જ નહિ. શીતલ પવન રૂમમાં ધૂસી આવતાં પાછળ ટિવાલ પરના કેલેન્ડરના ફરફરી ઉક્તાં પાનાઓ અવાજ પણ તેને ન સંભળાયો. પવનને લીવે બંધ કરેલ રૂમના બારણાં પણ ઊંઘું ઊંઘું થવાથી આછાં ભટકતાં હતાં એ પણ તેને ન સંભળાયું.

પ્રણાલિ આંખ ખૂબ જ અકળાઈ ગઈ હતી. ગુરુસાએ ધીમે ધીમે ઓગળી જઈ ઉદાસીએ એની ભીન જેવી આંખોમાં સ્થાન લઈ લીધું. તે રૂમની બારી પાસે આવીને ઊભી રહી. બહારની દુનિયા-જેટલી દેખાતી હતી-ને જોઈ રહી. બારી પાસે જ જૂકી આવતી લીમડાની ડાળમાંથી કોયલનો એ મીકો વેરો ટહુકાર, પવનને લીવે નર્તન કરતી એ લીમડાની ડાળ જાણ જાણે અસહ્ય ઉકળાટમાં વીજાણો ઢોળતી દાસી! સિતાર પર મૂદુતાથી ફરતી અંગુલિથી તારોમાં વહેતા મૂદુ સંગીત સમ્બોદ્ધ મૂદુ મૂદુ પાંદડાનો રવ, નીચેના બાગમાં કોઈ મુખ્યાના અરમાનો જેવાં ખીલી ઉંડલાં ફૂલો, બાગ પછી ખાલી પડતું એ મેદાન, સુખ્યાના સમથમ જવન જેવું! ને મેદાનને છેદેથી છલક છલક કોઈ રસભરી યુવતી જેવી વહી જતી નદી!!

કેટલું સુંદર! પ્રણાલિની અકળામણ દૂર થઈ, આંખની ઉદાસી થોડી ઓછી થઈ. પવનના સ્પર્શથી, તેનાં મો પર આવતી કાળા કાળા વાળની લટ ફરફરી. પ્રસંગતા અનુભવતાં તેણે ગોરા, ગોરા, કમળદં જેવા હાથથી લટ દૂર કરી. તેનાં નજર સ્વચ્છ આકાશ પર પડી. તે સાવ ખાલીખમ હતું, તેનાં મનની જેમ જ! ત્યાંજ એક પંખીને પાખો ફક્કાવતાં, ઊંચે વિહરી રહેતું જોતાં તેની આંખો ભરાઈ આવી. 'કેવું આનંદથી વિહરે છે બહારની દુનિયામાં!' એને એક જ પળમાં ધૂઘળા પડદામાંથી એ વિહરતા પંખીને, પાંખ કપાતાં, ગોથા ખાતાં નીચે પડતું જોયું. તેનાં મૌખાંથી ચીસ નીકળતા રહી ગઈ. 'અરે! અરે! બિચ્ચારુ!' ને પોતે પણ કોઈની દયા ખાય છે જાણી મનોમન શરમાણી, આંસુઓ પાલવથી લૂધ્યા તાં જ બારણાં પર ટકોરા વાગતાં, ઝટપટ આંસુઓ લુછી, બારી પાસે પડેલી વીલયેરમાં ઢગલો થઈને પડી. પૈડાંને હાથથી હલાવી, બારણાં પાસે લઈ જઈ, હાથ ઊંચો કરી બારણું ખોલ્યું.

"અરે મોટીબેન! તમે રડતાં હતાં!"

"ના, મોનલ. બોલ શું કામ છે?"

"બેન, ભાબીને કોઈને ત્યાં બેસવા જતું છે. તમે પણ તૈયાર થઈ જાવ."

"ના, હો! તમે લોકો જઈ આવો. હું ધરનું ધ્યાન રાખીશ." "પણ બેન તમે ક્યાંય આવતાં નથી. ચાલોને! પહેલાં તો તમે કેવા મને આંગળીએ વળગાડી બધે ફેરવતા! છેલ્લે કેટલાં વર્ષોથી તમે આ રૂમની બહાર નીકળ્યા જ નથી. ચાલોને!"

ને પ્રણાલિનું મૂદુ સ્વરૂપ બદલાઈ ગયું. મોનાએ અજાણતા જ તેનાં મર્મસ્થાને ઘા કર્યો હતો. જે છુપાવવા માંગતી હતી. તે છતું થઈ ગયું. તેની નબળાઈ તેની બેન જ પકડી પારી. કીધની બારી તે બારારી ઉઠી, 'કહું નહીં કે નથી આવતું! શા માટે જીવ જાવ છો? જેમ જેમ હું ના પાહું છું તેમ તેમ લોકો મને ઉશ્કેરો છો. નથી આવવું મારે. જા!' ધક્કો મારી, મોનાને બહાર કાઢી, તેણે રૂમનું બારણું બંધ કરી દીધું.

કોથને લીધે, ચોટ સહન ન થતાં, તેનાથી રહી પડાયું. વ્લીલચેરને બારી પાસે લઈ જઈ, માણું પીઠ પર ઢાળી, નીચલો હોઠ દબાવી, ઝૂસકાંને દબાવવા વ્યર્થ પ્રયત્ન કરતાં, તે બારીમાંથી બહારની દુનિયા જોઈ રહી....

આહા! કેવા રંગીન દિવસો હતા એ! ઝોક પહેરી, બાની આંગળીએ તે ગામમાં હરતી ફરતી. બાને બહાર જતી જોઈ, હઠ પકડતી, હવેલીએ દર્શન કરવા જતી. વરસાદની મોસમમાં ખાબોચિયામાં છબ્બભિયાં કરવા જતી. તેવ તેવડી સહિયરો જોડે સાતતાળી ને ઘરઘરની રમતો રમતી. નીચે ખીલેલા બાગમાં પતંગિયા પકડવા, પોતાના રૂમની એક્વેરિયમની માછલીની જેમજ આમતેમ ઘૂમતી. નીત નવાં કપડાં પહેરવાં બાને પજવતી.

ને એક દિવસે, એ ગોજારા દિવસે, સાત વરસની એ બાળકી બિમાર પડી. પગ જલાઈ ગયા. પગની શક્તિ કીશ થઈ ગઈ ને પોલિયોની બિમારીમાં તે એક પગ જ ખોઈ બેઠી.

સાજાં થતાં એક દિવસ બાની જોડે, બગલમાં લાકડાની ઘોરી બેરવી તે કોઈ સગાંને ત્યાં બેસવા ગઈ ત્યારે પેલા લોકો તેને જોઈ જ રહેલાં. તેના અથોક રૂપલાવણ્યને નહીં પણ તેની ખોડને! બધાની દૃષ્ટિમાંથી પ્રેમ નહીં, દયા નીતરતી હતી. એક જ શબ્દ બધાના મૌખિકીની નીકળતો, "બિચ્ચારી." ન બોલતા પણ તેઓ નજરથી કહેતાં. પ્રશ્નાલિને એ નજરોની ભાગ વાંચતા તમ્ભર આવી જતાં. તેનું દિલ ચીસ પાડી ઉઠતું. ને બસ, એ દિવસથી જ, દિલની પ્રણાલિના હૈયામાં ભરી, તે આ જ રૂમમાં ભરાઈ બેઠી હતી, બહારની દુનિયામાં જતાં એને હવે ભય લાગતો હતો. "બહાર બધાની સહાનુભૂતિનો વિષય બનનું? કદી નહીં". ને રૂમમાં રહી રહીને પણ તેનો સ્વભાવ ચીડિયો બની ગયો હતો. એટલે તો મોનલને ઘમકાતી મૂકી હતીને! વેદનાથી તેનું હૈયું તરબતર થઈ ગયું. મૂંગી આહ ને નિશાસ સરી રહ્યા. ઝૂસકાં વધવા લાગ્યાં. આંસુઓ ખાયા ન ખણાયા.

ત્યાં જ બાજુના રૂમમાંથી નાનાભાભીનો અવાજ આવ્યો, "મોટાભાભી, તો પછી બેબીને પ્રણાલિબેન પાસે રાખી જઈએ તો? બે'ક કલાકમાં તો આપણે પાઇં આવી જઈશું."

"કેવાં સ્વાર્થી છે આ બધાં? ઉલ્ટાની મારી આ દશા જોઈ તેઓએ બહાર જવાનું માંડી વાળવું જોઈએ. તેમને થતાં આનંદથી મારા દિલને કેટલી ચોટ લાગતી હશે તેનો ખ્યાલ કરવાને બદલે મારી પાસે વેઠ કરાવી એ બધાને આનંદ કરવો છે!" ને ના પાડી ડેવા, ગુસ્સાથી વ્લીલચેર હલાવતી, બારણું ઉધાડવા તે આગળ વધી. પણ રૂમની અધવચ્ચે જ તે અટકી ગઈ. ગુસ્સાનો ઉભરો ખાલી થતાં તેને વિચાર આવ્યો. "પોતે બહાર જઈ શકતી નથી એટલે એ લોકોને પણ આનંદથી વંચિત રાખવા? નાનકડી સાત વર્ષની મોનલ શું સમજે? કંઈ જાણોને જ તેણે કહ્યું હતું? નિર્દોષતાથી કહ્યું હતું. હું પણ આનંદ પામી શરૂ તેટલા માટે તો બોલાવવા આવેલી! કેવું બેઢૂં વર્તન મેં કયું?"

ટેબલ પર પેલ પાણાં ફરફરી ઊદ્ઘાણ્યાં. આંસુ લૂણી બારણું ખોલી તેણે કહ્યું, "મોના! એ મોના! ભાલીને કહે બેબીનું ઘોડિયું અહીં મૂકી જાય. હું રાખીશ એને. આમેય મારે મારી વાર્તા પૂરી કરવી છે. તમે લોકો જઈ આવો."

વ્લીલચેરને બારી પાસે લઈ જઈ, નિઃસહાયતાથી નિશાસ નાંખી, તેણે ખુરશીના હાથ પર હાથ લંબાવ્યા. હાથ લાકડાની ઘોરીને અડતાં જ તેના મનમાં પ્રશ્ન ઊદ્ઘાણ્યો. "બસ! આ જિંદગીમાં આ એક જ સહારો છે! એ સ્કિવાય તેની જિંદગીમાં કીએ નહીં આવે?" ત્યાં બારીની બહાર, બગીચામાં નાની બેન પ્રતિમાને તેના મિત્ર શિલ્પી સાથે બેઠેલી જોઈ. પ્રણાલિ ઉદાસ થઈ ગઈ. હિજરાવા લાગી. ત્યાં જ બેબી રહી ઉઠી. જિંદગીમાં આમ જ વિક્રોષો પડતા હશે! ને એકાએક વહેતી નિઃસ્તથાને ચીરતો પોસ્ટમેન દરવાજે આવી ઊભો.

પ્રણાલિનું દૃદ્ય ધબડી ઊદ્ઘયું. આમ કેટલીય વાર તેનું દૃદ્ય ધબડી ચૂકેલું. વાતાવરી લખવાની શરૂ કરી ત્યારથી દરેક સ્વીકૃતિનું કાઈ થતાં, તેને એક અદ્ભુત રોમાંચ થતો. મો હરથી પુલકિત થઈ જતું. મા જેમ વહાલથી બાળકના મુખ પર હાથ પસવારે તેટલી જ મમતાથી તે કાઈ પર હાથ પસરાવતી. 'શું, મોકલેલ વાર્તા સ્વીકારઈ ગઈ હશે?' એ ઉત્કંઠાથી તેણે પત્ર લીધો. અરે આ કાઈ નહોતું, કવર હતું. બાપુજીના નામનું. ક્ષીંકું કે ન ક્ષીંકું? જોકે બાપુજીના પત્રો આમેય તે જ વાંચતીને! પછી આ ક્ષીંકવામાં શું વાંચો? બાપુજીએ પત્રોનો હવાલો તેને નહોતો સોખ્યો!

પત્ર વાંચતા તેના મુખ પર ચંચળ આભા પ્રસરી ગઈ. દૃદ્યના ધબકારા વધી ચૂક્યા. તેના માન્યામાં ન આવ્યું. આવું બને? અસંભવ! તેનાં મનનાં વિચારોની ગતિ વધી ગઈ. વ્લીલચેર, પેલી માછલીની જેમ, રૂમમાં આમતેમ ફેરવવા લાગ્યી. 'કોઈ પોતાને જોવા આવે તેવી કલ્પના તેનાથી થઈ જ નહિએ. પોતાને? એક લંગડીને જોવા કોઈ આવે? ને એ પણ બાપુજીનો પુત્ર પ્રેમ? કેવો હશે? એને મારા વિષે, મારી ખોડ વિષે ખબર નહીં હોય? કંઈ ભૂલ તો નહીં થતી હોય ને! કદાચ પ્રતિમાને જોવા આવતો હશે? તો તો પ્રતિમાને શિલ્પી વિષેની ચોખવટ તો કરવી જ પડશે.

તે અકળાઈ ઊઠી. હવે? પ્રેમ જોડે બહાર જવાશે? વર્ષોથી રૂમની બહાર તે નીકળી નહોતી. ને નીકળે તો પણ બહારની દુનિયામાં તેનાથી જવાશે? તે માછલી તરફ જોઈ જ રહી. એક સપનાની દુનિયામાં ખોવાઈ ગઈ. અતિઉત્કંઠાથી, આવેગથી તેનું હૈયું હથેળીમાં આવી જરો. વિચિત્ર પ્રકારના સ્યંદનો જાગતા હતા તેના હૈયામાં. ખુરશીના આવેગમાં, ખુરશીમાંથી ઊભી થવા ગઈ ને નીચે પછાડાઈ પડી. તેના મો પર અણકથો ભય, અકળામણ, મૂલુવણ, એમ કંઈક લાગણીઓ ઊભરાઈ આવી. વાસ્તવિકતાનો ખ્યાલ આવ્યો.

ને નિર્ધારિત સમયે પ્રેમ આવ્યો. બે હાથ જોઈ ન મસ્તે કરતો, બારણામાં ઊભો રહ્યો. પ્રણાલિ તો જોઈ જ રહી. નહીં ગોરો, નહીં શ્યામ, સુદુઠ, સુડેળ, પથ્થરમાંથી કંદારેલી, પૌરુષના પ્રતીક સમો, અંગ્રેજમાં જેને ટોલ, ડાર્ક ને હેન્ડ્સમ કહે તેવા પ્રેમને જોઈ જ રહી. જોતાં જ તેનું હૈયું એક ઘંબારો ચૂકી ગયું. હૈયામાંથી જાણે પ્રેમનો જોત વહી રહ્યો.

જમતી વખતે ફીકત ટૂંકા વક્યમાં જ તેણે કહેલું, "સાંજે જરા બાગમાં ફરીએ તો વાંદો નથી ને?"

"હાય, હાય! બાગમાં? આ રૂમની બાધાર! આ લાકડાની ઘોડીને ટેકે? મને જોઈને ખ્યાલ નહીં આવ્યો. હોય? ના, ના! લાકડા ઘોડીને તો તેણે જોઈ જ હશેને? કેવી ચમકતી હતી તેની આંખો! એમાંથી કોઈ ચીજ જોવાની ચૂકાઈ જાય કઈ! ને ચૂકી જાય તો પણ પોતાને લંગડાતી જોઈ, તેનું હૈયું મુજાહીદ નહીં જાય? શા માટે આટલા બધા વિચારો આવે છે?"

આમ અતિ વિચારોની વશજારમાં અટવાયેલ, મુંગાયેલી પ્રણાલીની મૂંગવણાની અવધિ જેવી સાંજ તો આવીને ઊભી રહી. તે સાથે સ્થિત કરતો પ્રેમ પણ. "ચાલો! કચાં જઈશું?"

રૂમમાં ભરાઈ પહેલી પ્રણાલીથી એના આગ્રહનો અનાદર ન થઈ શક્યો. જતાં જતાં તેની નજર એક્વેરિયમમની આમતેમ ઘૂમતી માછલી પર પડી. પણ બળપૂર્વક નજર હઠાતી લઈ, તે બહારની દુનિયામાં આવી ગઈ.

બગીચામાં પગ મૂકૃતાં લીલાંછમ વૃક્ષોની હરિયાળી જોઈ તેની આંખો ઢરી. એક અનુપમ લડાવો વર્ષો પછી તેને મળ્યો. પણ લાકડાની ઘોડી સરકતાં, લથડતાં, જાળવી રાખતાં સ્થીતિનું ભાન થતાં તે પાણી ઉદાસ થઈ ગઈ.

"કેમ આટલાં ઉદાસ છો? બહુ ઉદાસી સારી નહીં. ઉદાસીનતા એટલે અર્થ બૂજું મૂલ્ય." પ્રેમના મુખમાંથી સાહિત્યિક ભાષા નીકળતાં પ્રણાલીને લાગ્યું કે છે તો સંસ્કારી! પ્રેમના શબ્દોએ જાણે તેનાંમાં પ્રાણ પૂર્યો.

ને એ પછીની સંધ્યાઓ પ્રણાલિ માટે સંજળવની સમી નીવરી. પ્રેમના શાસે-પ્રણાલિ પ્રેમને, પ્રતિમા અને શિલ્પી બેસતાં તે મધુમાલતીના મંડપમાં લઈ જતી, એવી જ રીતે પ્રેમના ખલે માણું ઢાળી બેસતી. આવા સહવાસે તેના બદનમાં નવું લોહી બર્યું. આંખોમાં ચમક આવી. કેશગુંફન ને વેશપારિધાનમાં વૈવિધ્ય આવ્યું, લથડતી ચાલમાં ત્વરા આવી, વળતી જતી કમર ટકાર બની, નિરાશાની ચોટ ખાયેલ હૈયું, આશાને હિડોળે જૂલવા લાગ્યું. વાતાંઓમાં આલેખાતી નિરાશાની જગ્યાએ ચેતનવંતી આશાએ સ્થાન લીધું.

જયારે જયારે ફરવા નીકળતાં ત્યારે મુંગ નયનોથી પ્રણાલિ પ્રેમને જોઈ રહેતી. કેટલો બહુશુંત હતો એ! ફૂલો વિશે વાતો કરતો તો જાણે મોખાંથી ફૂલો ખરતાં, હરિયાળી વિશે વાતો કરતાં યૌવનની તાજગીનો અનુભવ થતો. સરતી સરિતાની વાતો કરતાં, વાણીનો કલકલ નિનાદ સંભળાતો. બ્યોમનાં ઉડતા પંખીની વાતો કરતાં, એના મૂદુસ્પર્શો તેને પ્રણાલિને બદલે ખાલી ટૂંકમાં 'લી' જ કહેતો તો પ્રણાલિના હૈયામાં છવનાંનું કોઈ મધુર સંગીત બજુ ઉકું.

ફરીને પાછાં આવતાં, પ્રણાલિને હવે એક્વેરિયમની માછલી તરફ નજર નાંખવાની ફુરસદ જ નો'તી. આનંદથી વિભોર બનેલ તે બહારની દુનિયાનું સખ્ય કેળવતાં, રૂમની દુનિયા ભૂલી જ ગઈ. પ્રેમ કરેલ પ્રણયના એકરારથી તેના રો-મેરોમાં આનંદની ભરતી ચેલી. હૈયામાં એક આશા ને આનંદનો હિલ્લોળ ચેલો. ઉન્માદની અવસ્થાએ પલંગમાં પડી પડી પ્રેમના ફોટાને હૈયા સરસો ઢાબી, કાંઈક અસંબદ્ધ પ્રલાપો કરતી. પેલી બાજુ એક્વેરિયમની માછલી ઘડીવાર આમથી તેમ ઘૂમવું અટકવી, જાણે આશ્વયથી પ્રણાલિનો ફેરફાર નોંધી રહેતી હોય તેમ પ્રણાલિ તરફ જોઈ રહેતી. પણ સ્થિર રહેવું જાણે ફાવતું નહોય તેમ આંખો પટપટાવી, શાસ લેવા મોં પહોળું કરી, પાણું આમથી તેમ, એ બંધિયાર કાચની હિવાલોમાં ઘૂમવું શરૂ કરી દેતી.

પ્રણાલિનું ભાન એ તરફ હવે જતું જ નો'તું. એ દિવસે, એ દિવસે પ્રણાલિ ખૂલું ખુશ હતી. એ દિવસે તે પ્રેમની સાથે મેદાનને પેલે છેડે, સરીતા તટે જવાની હતી. જયારે જયારે ત્યાં જતી, ત્યારે પ્રણાલિ બાળક બની જતી. બને પગ, ડિનારે બેસી, સરિતાના જલમાં લટકાવી, સાડી ઊચી લઈ તે બને પગોથી પાણીમાં છબણીયાં ઉડાડતી ને બિલબિણાટ હસી પડતી. તેના હાસ્યમાં એક અદ્ભુત છટા હતી. એટલું નિર્દ્દિષ્ટ હાસ્ય હતું કે જાણે અજાણે પણ તેના પર વહાલ ઉભરાઈ આવે.

પ્રેમ મુંગ બની તેને જોયા જ કરતો. પણ એ દિવસે, એ સાંજે પ્રણાલિને હંમેશાની અલકમલકની વાતો કરતો પ્રેમ ગંભીર લાગ્યો.

"કેમ, પ્રેમ, આમ ગંભીર થઈ ગયો છે?" તેના સ્વરમાં રૂદનમય ઘૂજારી આવી ગઈ. એક અણકથ્યો ભય તોળાઈ રહ્યો. "તારે જવાનો સમય તો નથી થઈ ગયોને? તારા પદ્ધાનો..."

"લી, પલીઝ!" પ્રેમ એકાએક ઉતેજનાથી બોલી ઉફ્ફો. પણ કાબુ મેળવી લઈ, બને તેટલી સ્વસ્થતાથી તેણે બોલવા પ્રયત્ન કર્યો. "લી, આજે તારી સાથે મારે થોડી ગંભીર વાતો કરવી છે."

મનનો ઊર છુપાવતાં વાતાવરણમાં હળવાશ લાવવા પ્રણાલિ બોલી, "તે એ સાંભળવા તો હું અધીરી છું જ. બોલ, આજે શેના પર વાત કરવાનો છે?" પ્રણાલિ પ્રેમની આંગળિયો સાથે રમી રહી.

"મારા પર!" પ્રણાલિ ચુમકી ઉઠી. પણ સંસ્ક્રિત બોલી, "સરસ! હું શરૂ કરી આપું? એક મહાન, ઉદાર દિલનો સુંદર યુવક, એક જીવનભરની બંધિનીને તેના કારાવાસમાંથી છોડાવી, બાહારની દુનિયાના સ્પર્શ..."

"લી, મજાક ન કર. ગંભીર થા. તું કહે છે, ધારે છે, વિચારે છે એવું નથી. મારાથી હવે વધુ સહન નહીં થાય. સાંભળ, બરાબર દિલ થામી સાંભળ. હું પ્રેમ નથી."

ને પ્રશાલિ ખડખડાટ હસ્તી પડી. "ઓહ, તેં તો કોથળામાંથી બિલાં કાઢ્યું. તું પ્રેમ નથી એ મને ખબર છે. તું તો,

તું તો કહ્યા છે."

"એમ નહીં લી!" પ્રશાલિનો હાથ પકડી લઈ તે બોલ્યો. હાથની પકડ મજબૂત બનતાં, હાથ પર જોરથી ભીસાતા,

પ્રશાલિને લાગ્યું કે કંઈ ગંભીર થઈ રહ્યું છે. ને તે પણ ગંભીર થઈ ગઈ.

"લી, મારું નામ પ્રેમ નથી. પ્રતીક છે. પ્રેમનો નિત્રા."

પ્રશાલિ વિસ્કારિત નથને તેને જોઈ જ રહી. "એટલે!" "એટલે એમ કે લી! હવે વધુ વખત તને અંધારામાં રાખવા નથી માંગતો. પહેલે દિવસે આવ્યો તે જ દિવસે વરમાં પ્રવેશતાં તને રૂમમાંથી બીલચેરમાં બેઠેલી જોઈ. ને તારી પાંપણના પલકારામાં મારું ટિલ કેદ થઈ ગયું. તારા બાપુજીએ તેમના નિત્રાના દીકરા પ્રેમનું માગ્યું કરેલું. પણ એ પિતા અને પુત્રને તારા પગની ખોડને વિષે ખબર હોવાથી રસ નાદીતો. પ્રેમે બાપુજીનું માન રાખવા ને સાચી હડિકત કહેતા કે લખતાં, આમન્યા તૂટવાના ભયે મને ઘડેલી દીધો. પણ તને જોઈ ત્યારી મને ખ્યાલ આવ્યો કે થોડું ગૂમાની આપણે કેટલું બધું પામી શકીએ છીએ. તારા ઘરનાંને નિરાશ થતાં જોઈ, મેં હિંમત કરી, તારા બાપુજીને મેં મારા દિલની વાત કહી, તારી સાથે એ સાંજે બગીચામાં ફરવાની અનુભતિ મેળવી. તને ચાહવા લાગ્યો. પણ તારા બાપુજીએ મને કહેલું 'પ્રશાલિ બહુ જ ઉમ્માલ છે. તેને ખબર પડશે કે પ્રેમને બદલે બીજું કોઈ છે તો...'

"ને તને કહેવું કે ન કહેવું એ દ્વિધામાં હું અહીં રહી પડ્યો. જોકે તને જોયા પછી જવાનું દિલ જ નો'તું. તને ચાહવા લાગ્યો, મારી શ્રદ્ધા ફળી.. હું તને પ્રશાલિનો અનુભવ કરાવી શક્યો. ને આજે મને લાગ્યું કે આગળ વધતાં પહેલાં બધી વાત તને કહી દેવી એ મારી ફરજ છે. પણ તું ઊભી કેમ થઈ ગઈ?"

પ્રશાલિ લાકડાની ઘોડીને સહારે ઊભી ઊભી કાંપતી હતી. તેનો આખો સીનો જ ફરી ગયો હતો. તેનું નાક ગુસ્સાથી ફૂલી ગયું હતું. લમણાની નસો ખેંચાઈ આવી હતી.

"એટલે ઘરમાં બધાને ખબર હતી કે તું પ્રેમ નથી તો ય મને કંઈ કહ્યું નહીં? મારી સાથે આવો દગ્દો? શું હું તેમને એટલી બધી ભારરૂપ થઈ ગઈ છું! મારી દયા ખાઈ, બધાએ આ છેતરપણી ચલાવવા દીધી? ને, ને તું જેને મેં, જેમ દેવતાને ફૂલો ચડાવવામાં આવે તેમ મારા અરમાનો અર્પણ કરી દીધો, મારો પ્રેમ સમર્પિત કરી દીધો, જેના ખાતર જીવન લૂંટાવી દેવા તત્પર બની, ને તે ઉઠીને મારી સાથે આવી રહત? તેં! તેં!" ને પ્રશાલિનો સાદ ફાટી ગયો.

"લી! મને સમજવા પ્રયત્ન કર. હું તને ચાહું છું. હું તારી સાથે લગ્ન કરવા માંગ્યું છું સાચી વાત જાણી તને આધાત લાગશે અને તું કહી એ રૂમની બહાર નહીં નીકળે એ ભયથી તને કંઈ કહેવામાં ન આવ્યું. પણ મારા પ્રશય પર વિશ્વાસ કર, લી!"

"વિશ્વાસ! મારી ખોડની, મારા જીવનની દયા ખાઈ, તમે લોકો, મને પ્રેમનું દાન કરવા નીકળ્યા છો? પણ ભૂલી ગયા કે હું પણ મનુષ્ય છું. મને પણ સ્વમાન છે. કોઈના ફેરફારા દ્વારા દ્વારા પર હું ન જીવું, સમજ્યો? હું, હું છું. મારામાં સ્વત્વ છે. મારે કોઈની લીખનો ટુકડો ન જોઈએ. તારા સંપર્ક બદલ આભાર!

"લી, મને સમજ. આમ કીભેલેક્સથી પીડાઈ તું તારું અને મારું જીવન બરખાદ ન કર. ઠંડા ચિત્તે સમજવા પ્રયત્ન કર."

"ઠક, ઠક, ઠક, ઠક!" પણ પ્રશાલિ તો ત્વરિત ગતિએ લાકડાની ઘોડીનો "ઠક, ઠક" અવાજ કરતી પોતાના રૂમમાં પહોંચી ગઈ. ધારક દર્દ રૂમનું બાધાં બંધ કરી દીધું.

તે ગુસ્સાથી હાંઝી રહી હતી. બીજી વાર, હા, બીજી વાર બહારની દુનિયામાં જતાં તેનું સુખ છિનવાઈ ગયું હતું દિલ ચિત્કારે કરી ઉદ્ધૃયું "બીજી વાર તેના પર દયાની ભીખ વરસાવવામાં આવી હતી." તિરસ્કારથી તેના હોઠ મરડાયા, 'આ રૂમમાં આટલાં વર્ષો સ્વમાનભેર વીતાં તો શું શેષ જિંદગી પૂરી નહિ થાય? શા માટે કોઈની દયા પર જીવું?' કીધને લીધે તેની આંખોમાંથી આંસુસુધા છલકાઈ આવ્યાં.

ને આંસુના પરદામાંથી તેની નજર એક્વેરિયમ પર પડી, આ રૂમ પણ એક્વેરિયમ જ હતોને! એમાં ધૂમતી માછલી, કાચની દિવાલમાંથી ટગર ટગર જોઈ રહી હતી. પોતે પણ એવી જ એક તરપતી માછલી હતીને! ને એની ટગર ટગર નજરો પણ પોતાના તરફ કેવી દયાભરી લાગતી હતી! તેનો કોથ બમણો થઈ ગયો. લાકડાની ઘોડીથી જીપ મારી, તેણે એક્વેરિયમને ફરસ પર પણ ડાયાદ્યું ને બીલચેર પર જઈ બેસી ગઈ. એક્વેરિયમના ટુકડેટુકડા થઈ ગયા, તેના અરમાનોની જેમ જ! પાણીનો પહેલાં ધોથ વહો અને પછી સેર બની ફરસ પર ઢોળાઈ ગયું, તેની પ્રેમોર્ભિની જેમ જ! માછલીએ થોડીવાર તરફાયાં માર્યા, તેના ચૂંથાતા જીવની જેમ જ! ને પછી એ શાંત થઈ ગઈ.

બીલચેર પર બેઠેલી પ્રશાલિની આંખોમાંથી આંસુનો ધોથ વહો. આંસુનો ખાલી થતાં, સૂકી આંખોએ તેણે રૂમમાં નજર દોડાવી. એક્વેરિયમના કાચના દુકેટુકડા તેના સોનેરી સ્વરોની જેમ વેરણ છેરણ પર્યા હતા. શાંત પહેલી માછલી એક્વેરિયમની અંદરની દુનિયામાંથી બહાર આવી ગઈ હતી. માછલી મરી ગઈ હતી.

ને પ્રશાલિ જોઈ રહી, બસ જોઈ રહી. ને અસ્પષ્ટ રેખાઓમાં રંગ પુરતાં કેમ ચિત્ર સુરેખ બની જાય તેમ કંઈક સ્પષ્ટ સમજતાં, તેના મનમાં તણખો ખર્યો. 'શું હું માછલી જેવી છું'

"નહિ, નહિ, નહિ!"

ને કદી બહારની દુનિયામાં જવું જ ન હોય તેમ બારણું બંધ કરી દીધું. પ્રણાલિએ ઘડાક દઈ રૂમની બારી પણ બંધ કરી દીધી. હવે બહારની દુનિયા દેખાતી નહોતી. તેના કપાળે પ્રસ્વેદના બિંહુઓ ચમકતાં હતા, રૂમમાં અંધકાર ભર્યો હતો, તેના જવનની જેમ.

પ્રણાલિની નિશ્ચલ નજરો, ભરેલી માછળીના સોનેરી રંગ પર જડાઈ ગઈ, બસ જડાઈ જ ગઈ. ને આશકથા ભયથી તેનું શરીર ધૂજુ ઉદ્ધૃયું.

(કરુણાંત વાર્તાઓ અધિક પસંદ હોય તો બસ, અહીં જ અટકી જાઓ. એક પગલું આગળ વધતા નહિ-નહિ તો....)

બારણા પર "ટક ટક" ટકોરા પડ્યા. બંધ બારણાંની પાછળથી અવાજ આવ્યો. "લી, બારણું ખોલીશ? હું પ્રેમ. નામ જ બદલવાનો સવાલ છે ને! મને પ્રેમના પ્રતિકને બદલે પ્રેમ બનવાનો વાંધો જ નથી. નો પ્રોબ્લેમ!"

પોતાની જ અસેબદ્ધતા સમજાઈ ગઈ. માણસ તો સોનાનો જ હતો, જગડો તો ખાલી નામનો જ નીવડ્યોને! પ્રણાલિની ઉદાસીનતા ઉડી ગઈ, મો પર સ્વિમ્પ ફરકી ગયું. સૂકાયેલા આંસુથી ખરડાયેલું મો લૂધ્યા વગર જ એ બારણા તરફ ધસી. "ઓ, પ્રતિક..."

"ઠક, ઠક, ઠક, ઠક!"

સાયુજ્ય વસુધા ઈનામદાર

મોટાં મોટાં વૃક્ષો અને લીલીછમ હરિયાળીથી શોભતી આ મેન્ટલ હોસ્પિટલ છે. આ હોસ્પિટલની એક અનોખી દુનિયા છે. ઊચી ઊચી દીવાલોથી વેરાયેલી આ હોસ્પિટલમાં જાણે ક્યારેય રાત પડતી નથી. ઘડિયાળના કાંટે ચોવીસ કલાક કામ કરનારો મેડિકલ સ્ટાફ છે, અને વોર્ડની બહાર ખડા પગે ચોકી કરવાવાળા ચોકીદારો છે. હોસ્પિટલનો સ્ટાફ ગ્રાન્ડ શિફ્ટમાં કામ કરીને દરદીઓની કાળજી લે છે. દિવસ અને રાત તન-મનનાં હુંખોથી પીડાતાં-અને પોતાના જ પડછાયાથી છળી ઉઠનારાં, પોતાની જાત સાથે કલાકો સુધી વાત કરનારાં, તો ક્યારેક નિરાશાના વાદળ વચ્ચે વેરાઈને હંમેશા ચૂપ રહેનારાં, અકારણ રડતાં કે હસતાં આ બધાં દરદીઓ આપણા સહની દૂર છતાં આપણી વચ્ચે 'ગાંડા'ના લેબલ હેઠળ જીવે છે. એ પાગલોની દુનિયામાં અમે પણ જીવીએ છીએ, શક્ય હોય એટલું એમનું જીવન સહજ અને સરળ બનાવવાની આશા સાથે.. હજ તો સવારના માંડ આઢેક વાગ્યા છે. આ દરદીઓમાંથી કેટલાંક પોતાના ડૉક્ટરની કે ગ્રૂપ લીડરની, અને કેટલાંક સોશિયલ વર્કરની રાહ જોઈ રહ્યાં છે. કેટલાંક તો વળી સવારના 'સ્મોક બ્રેક' માટે ઉત્તાવળા થઈ બેક યાઈના દરવાજે લાઈનમાં ઊભાં છે....

ડૉક્ટર, સોશિયલ વર્કર, સાઈકીઓટ્રિક ટેક્નીશિયન અને નર્સિંગ સ્ટાફની અવરજવરથી નર્સિંગ સ્ટેશન ધમધમતું હતું. નર્સિંગ સ્ટેશનની અંદર થઈ રહેલી લિલચાલ ચારે ય બાજુ કાચની દીવાલમાંથી દેખાતી હતી. એટલાંમાં ફોનની ધંટડી વાળી. મેં ફોન ઉપાડ્યો. સામે છેદેથી અવાજ આવ્યો. "હું કાયજાર હોસ્પિટલમાંથી બોલ્યું છું. સોશિયલ વર્કર તો રાને આપશો, પ્રેર્જ?" મેં કહ્યું, "હા, હમણાંજ બોલાવી લાયું." નર્સિંગ સ્ટેશનની બહાર જઈને મેં ડોરાને બોલાવી. ડોરા એના પેશાન્ત સાથે

વાત કરી રહી હતી. તોરાએ પૂછ્યું, "કોણ છે?" મેં કહ્યું, "કાયજર હોસ્પિટલમાંથી." ચાલતાં ચાલતાં એના પગ થંબી ગયા. મુખ પર ગ્લાનિ ફેલાઈ. જડવત્ત પગલે નર્સિંગ સ્ટેશનમાં આવીને તોરાએ ફોન ઉપાડ્યો, "હાં, હું તોરા બોલું છું." સામે છેડેથી થઈ રહેલ વાતનું અનુમાન કરી શકાય તેમ હતું. તોરાએ પૂછ્યું, "ક્યારે?... સારં હું થોડા સમયમાં આવી પદ્ધ્યું છું." તોરાએ હળવેકથી ફોન નીચે મૂક્યો. મેં એની સામે જોયું. આંખોમાં અશ્વ ભરાઈ આવ્યાં પણ તોરાએ પળ વાર માટે આંખો બંધ કરીને પોતાના દંડને જાણે સીલબંધ કરી દીધું. અમે સહુ અમારાં કામમાં વસ્ત, તોરા પણ એના પેશનો વચ્ચે ગોઠવાઈ ગઈ.

થોડા સમય પછી તોરા સાથે કામકરતી લિસાએ આવીને મને કહ્યું, "તોરાના પતિનો સ્વર્ગવાસ થયો!" હું કશું બોલી જ ન શકી. મેં એને તોરા વિષેના સમાચાર આપ્યા. તે બોલી, "અરે, મેં એને હમણાં જ એની ઔફિસમાં જતા જોઈ. એણે મને 'હેલો' પણ કહ્યું. તારી વાત કોણ જાણે મારા માનવામાં નથી આવતી," એમ કહી પેગી પાછી બહાર નીકળી ગઈ, પણ મારા આશ્રમ વચ્ચે થોડી જ વારમાં તે પાછી આવી. પેગીનો ચહેરો ગંભીર હતો, "તારી વાત સાચી. એના પતિ ગુજરી ગયા... પણ... પણ જો ને એ કેટલી સ્વસ્થતાથી હજુ પણ પેશનો સાથે વાતો કરે છે, જાણે કશું બન્યું જ નથી. હું માની જ નથી શકતી કે કોઈ સ્ત્રી પાંત્રીસ વર્ષના સુખી લગ્નજીવન બાદ પતિના મૃત્યુને આમ..." વાત કરતાં પેગીનું હદ્ય ભરાઈ આવ્યું.

પેગી મારી વધુ નજીક આવીને બોલી, "તને ખબર છે, હું તોરાને અઢાર વર્ષથી ઓળખું છું. એ પતિ પત્નીને એકબીજા માટે ખૂબ પ્રેમ હતો. તને નહિ સમજાય, કેમ કે તું ભારતીય છે. તમારે ત્યાં લાંબા લગ્ન જીવન સહજ હોય છે. અમેરિકામાં પાંત્રીસ વર્ષનું દાંપત્ય જીવન અને તે પણ આનંદભર્યું. ક્યારેય એકબીજા વિશે ફરિયાદ નહિ એટલું જ નહિ તેઓ એકબીજાના પ્રેમમાં એટલાં બધાં ગળાદૂબ હતાં કે બાળક થવા દેવા ન દીધું. તોરા કહેતી, "અમારે અમારા પ્રેમની વહેંચણી કરવી નથી. અમારાં ખુદનાં સંતાનોમાં પણ નહીં! શોધ્યું ન જુદે તેવું પ્રેમ્ભી યુગલ અને આજે... આજે જહોન મરી ગયો ત્યારે તોરા હજુ પેશનોની સાથે છે. જહેનમાં જાય નોકરી અને પેશન... હું એ જગાએ હોત તો ક્યારનીય ઉપરી ગઈ હોત!"

અમારી વાતચીત ચાલી રહી હતી ત્યાં જ તોરાએ અંદર પ્રવેશવા માટે બારણું ધકેલ્યું પણ એ અંદર આવે તે પહેલાં જ એક પેશન્ટ દોડતો આવ્યો ને બોલ્યો, "તોરા, તું મારી વાત જ સાંભળતી નથી, મેં કેટલી વાર કહ્યું કે આ લોકો મારા ખાવામાં જેર નાંબે છે. મને આ હોસ્પિટલમાંથી બીજે ક્યાંક મોકલને! પ્લીઝ... પ્લીઝ, તોરા!"

તોરા બારણામાં જ ઊભી રહી બોલી, "માઈકલ, આ હોસ્પિટલમાં તું કેટલાં બધાં વર્ષથી રહે છે? તને ખબર છે આપણો સ્ટાફ બહુ સારો અને વિશાસું છે. એ લોકો બલા તને શા માટે જેર આપે? બાકીની વાતો આપણે નિરાંતે કરીશું." તોરાએ માઈકલની પીઠ ઉપર પ્રેમથી હાથ પસવાર્યો. તે ખુશ થઈ દોડી ગયો. નર્સિંગ સ્ટેશન પરનો સ્ટાફ સ્તર્ભાથ હું પણ!

તોરા મારી સામે જોઈને બોલી, "આજે મારે વહેલા જવું પડશે. હું બે અઠવાડિયાની રજા લેવાની છું" એટલું કહીને તે બહાર નીકળી ગઈ. અમારી સહુની આંખો એ ખુમારી ભરી ચાલેને નીરખી રહી. પેગી મને ઉદેશેને બોલી, "તોરાનો પતિ તોરાને ખૂબ જ પ્રેમ કરતો હતો. એ વિષે હું તને ક્યારેક નિરાંતે વાત કહીશ." મેં કહ્યું, "તોરા સાથે મારે ઘણી વાતો થાય છે, પણ તે માત્ર પેશાટના સંદર્ભમાં જ!"

પતિના મૃત્યુ પછી બે અઠવાડિયામાં જ તોરા કામ ઉપર હાજર થઈ. એ જ મૂદુ સ્પિનિટ, દરરદીઓ પ્રત્યે સ્નેહ વર્ષાવતી કરુણાર્દ આંખો અને એવીજ કર્યાયકાશતા!

થોડા દિવસ બાદ તોરાએ મને કહ્યું કે તે છાએક મહિનાની રજા ઉપર જાય છે. હું અને તોરા ઔફિસમાં એકલાં જ હતાં. મેં તોરાને કહ્યું, "તોરા, મારે તને એક અંગત વાત પૂછીવી છે." તે બોલી, "હાં... હાં... જરૂર." મેં એને કહ્યું. "તે દિવસે તારા પતિના અવસાનના સમાચાર જાણ્યા પછી તું કેટલી સહજ રીતે સંયમપૂર્વક વર્તી શકી. મને તારા માટે માન છે, પણ તે દિવસે એમાં અનેક ગણો વધારો થયો. ખાસ કરીને સ્લીઓ માટે તો એ ખૂબ જ સુષેલ છે." મેં એને ભારતના લોખંડી પુરુષ સરદાર વલ્લભભાઈનો જાણીતો કિસ્સો કહ્યો. ચાલુ કોટીમાં કેઈસ લડતા હતા અને તેમની પત્તિના અવસાનનો તાર આવતા, તાર વાંચી ગજવામાં મૂકી દીધો અને સ્વસ્થતાથી કેઈસ લડવાનું ચાલુ રાખ્યું. તે ચુપચાપ સાંભળી રહી. મેં કહ્યું, "મેં તો સાંભળ્યું છે કે તમારું દાખ્યતાજીવન ખૂબ પ્રસન્ન અને આનંદમય હતું... તો જહોનાના મૃત્યુથી તને આધાત ન લાગ્યો?"

તે બોલી, "ના... ના... એમ નથી. એના જવાથી આધાત તો મને લાગ્યો જ હતો. જે દિવસે જહોનને કહેવામાં આવ્યું હતું કે તું હવે થોડા જ દિવસોનો મહેમાન છે તે દિવસથી જહોન જાણે મારી સાથે એનો મૃત્યુનો ઉત્સવ ઊજવવા લાગ્યો હતો. લાંબા ગાળાના સહજીવન પછી એકબીજાની હાજરી એ જીવનની જરૂરિયાત બની જાય છે. એ કહેતો આપણે ખૂબ સુખ ભોગવ્યું અને હવે વિદ્યાય ટાણે બસ આનંદ... આનંદ!! થોડા દિવસ પછી શારીરિક અશક્ષિતને કારણે જીવન જીવી લેવાનો એનો ઉત્સાહ ઓસરતો ગયો. કેન્સરનું સાઓજાય એના તન-મન ઉપર જાણે ફરી વળ્યું પણ એટલા હુંખમાંય તે મને કહેતો, 'મૃત્યુનું હુંખ' તે કે મને હોવું ન જોઈએ. મારે તો હવે એની માત્ર પ્રતીક્ષાજ કરવાની છે.' અને તે દિવસે એની પ્રતીક્ષાનો જાણે અંત આવ્યો."

તોરા આગળ બોલી, "જહોનની બીમારી દરમિયાન જીવન અને મૃત્યુ વિશેની થોડી ઘણી સમજજાડારી અને કેળવી હતી. જ્યારે ડોક્ટરોએ એને ગણતરીનો સમય આપ્યો ત્યારે જહોને મને એકલા જીવવા માટેની ટ્રેઈનિંગ આપવી શરૂ કરી. એના વગર ખાવું, સૂવું અને એનાં વગર શોપિંગ કરવું, એટલું જ નહીં, જહોન વગર સગાંવહાલાંને ત્યાં અને મિત્રમંડળોમાં,

પાર્ટીઓમાં જવું, એ બધું જાણે મેં શીખી લીધું. એની વિદાય પહેલાં જ મેં એના મૃત્યુને સ્વીકારી લીધું. એ બધી પ્રવૃત્તિઓમાં હું જડોનથી અલગ છું એતું મને ક્યારેય લાગ્યું નહોતું. કારણ કે સહજવનના સાયુજ્યનો અનુભવ મને થવા લાગ્યો હતો.”

થોડી વાર શાંત રહીને તોરા બોલી, “જાણે મને હતું હતું કે ’તું જો જીવનને સમજીશ તો મૃત્યુને જરૂર સમજી શકીશ. અને જો તું ખરેખર મૃત્યુને સમજી હોઈશ તો તું તારા કર્તવ્યમાંથી પાછી ન ફરીશ. તું નોકરી કરતી હોય અને હું મરી જાઉ તો અધીરી થઈને મારા મૃતદેહ પાસે ઢોડી ન આવીશ. વેવલી બનીને આંસુ ન સારીશ. અંતિમ કષેણે હું ભાંગી ન પડું તેથી એણે મને જીવતાં જ મને વિદવા બનાવી હતી. એની બીમારીને કારણ અમે વર્ક ટૂરમાં જઈ શક્યાં નહોતાં. એટલે એણે મારી પાસેથી વચન લીધું હતું કે દુનિયાના ખૂણે ખૂણે જઈને મારા પ્રિય પતિના સ્મૃતિકષ્ણને ઠેર ઠેર વેરતી જઈશ. વહેતું જીવન વહેતી નદીની જેમ જટ દરિયામાં ભળી જશે, ખરુને!”

હું અવાચક!

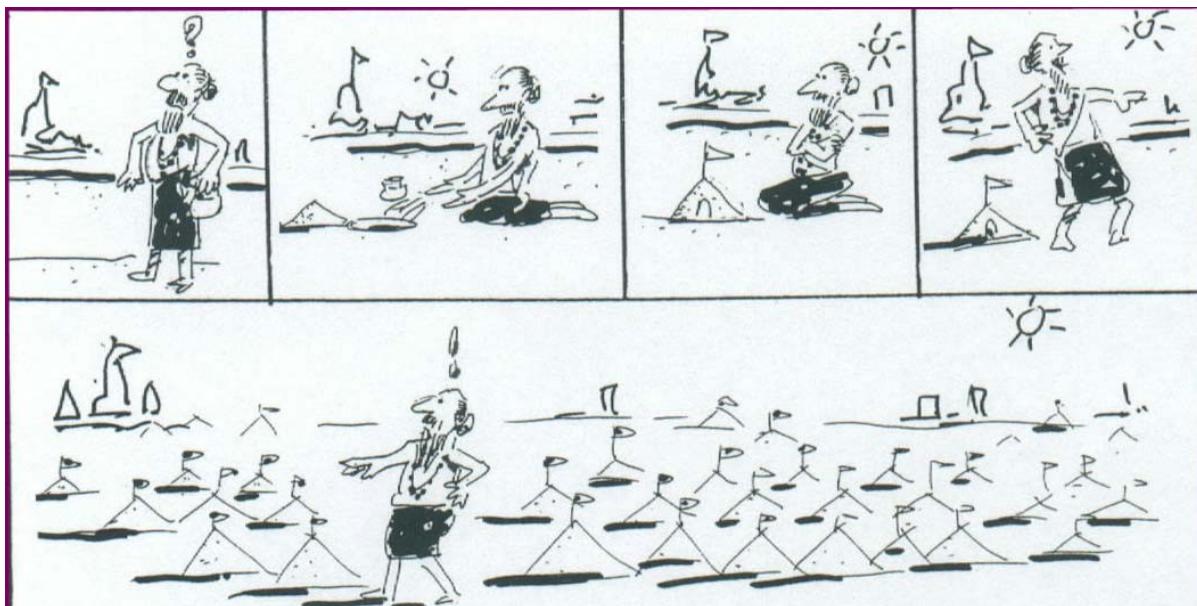
(‘અંડ આનંદ’ ના સૌજન્યથી)

બે (વત્તા એક) વાર્તા

મહેન્દ્ર શાહ

(ચિત્ર પણ મહેન્દ્ર શાહે કરેલું છે.)

વાર્તા એક

વર્ષો પહેલાં એક માર્ગિક કથા સાંભળેલી. કથા આ પ્રમાણે છે.

હમેશાં વહેલી સવારે ઝાંખિમુનિઓ, સાધુ, સંતો, યાત્રાળુઓ ગંગા કિનારે સ્નાન કરવા જતા. ‘એક પથ દો કાજ’ કહેવત પ્રમાણે લોડી નદીમાં જતાં પહેલાં નશ્શકની કોતરોમાં ‘લોટે’ પણ જઈ આવતા. પછી નદી કાંઠે લોડી મૂકી સ્નાન કરવા જતા. નદી કિનારે મૂકેલો લોટા ઘડીવાર શોધવા અધરા પડતા. ક્યારેક રેતીના ઢગલામાં દટાઈ જાય કે કોઈ ચોરી પણ જાય. ભૂતકાળમાં ઘણાએ લોટા ગુમાવેલ.

એક સાધુને આ મૂઝવણનો કેવી રીતે ઉકેલ લાવવો તેની મગજમાં હંમેશા ગડમથલ ચાલ્યા કરતી હતી. બિન્ગો...! એક દિવસ આ સમસ્યાનો ઉકેલ મળી આવ્યો. તેણે નદીમાં સ્નાન કરવા જતાં પહેલાં કિનારે રેતીમાં નાનકડો ખાડો કર્યો. પછી લોટો તેમાં મૂકી ખાડો ભરી દીધો. તેની પર જેગ બાળકો બીચ પર સેંડકસલ બનાવે છે તેમ નદીની ભીની રેતીથી નાના મંદિર જેવો આકાર બનાવ્યો, તેની ઉપર નાનકડી સણી ખોસી અને ઉપર છાપાના ત્રિકોણ જેવો ટુકડો ભરાવ્યો જેથી વાવટા જેવું લાગે. હવે તેને શાદ્દા બેઠી કે નહાઈને બહાર આવશે ત્યારે લોટો શોધવો અધરો નહિ પડે. અને લોટો ચોરાવાની દહેશત પણ નહિ.

એ સવારના લોકો રોજ મુજબ ઊમદ્યા. એક જણાની નજર આ નાનકડા દેવળ પર પડી. અને એમ થયું કે આજે કોઈક મહત્વનું પર્વ હોવું જોઈએ. મારે પણ એવું દેવળ બનાવવું જોઈએ. એણે રેતીમાંથી બીજું મંદિર બનાવ્યું. અને એની વાદે બીજાઓએ પણ મંદિરો બનાવ્યાં. પેલો સાધુ નહાઈને પાછો આવ્યો ત્યાં કંઈ કેટલાં મંદિરો ખડાં થઈ ગયાં હતાં. એ તો તેનો લોટો શોધતો જ રહ્યો.

વાર્તા ૨

મારી વાઈફ ઈડિયા જતી હતી. હું તેને એરપોર્ટ મૂકવા ગયો. કર્બસાઈડ પર તેને અને સામાનને ફ્રોપ કરીને હું શોર્ટટર્મ પાર્કિંગ માં મારી ગાડી પાર્ક કરીને આવતો હતો. ફ્લાઈટ ચૂકાઈ જવાની બીક, ઓવરવેઈટ લગેજ, પાસપોર્ટ, ટિકિટ ટેકાશે છે કે કેમ, સિક્યુરિટી ફ્લીઅરન્સ વિગેરે વિગેરેના ટેન્શનનામાં અને ઉત્તાવળમાં પાર્કિંગ લોટમાં કંઈ આઈલમાં ગાડી પાર્ક કરી તે નોંધવાનું ભૂલી ગયો! પછી તો શું ટ્રેજી થઈ છે! મારી વાઈફ મને કનેરી એરપોર્ટ પરથી સુખરૂપ પહોંચી ગયાનો ફોન કર્યો ત્યારે હું તો હજુ ગાડી જ શોધતો હતો. તેણે પૂછ્યું કે 'તું ઘરે પહોંચી ગયો?' મેં જવાબ આપ્યો 'તું મારી ચિંતા ન કર, તું શાંતિથી પહોંચી ગઈને? રસ્તામાં કંઈ તકલીફ નો'તી પડીને?' છિવટે દોઢ કલાકે મેં મારી ગાડી લોકેટ કરી..!

ઘરે આવતાં મને મારી મૂર્ખાઈ ઉપર હસવું આવવા લાગ્યું અને ગાડી પાર્કિંગ લોટમાં કેવી રીતે શોધી કાઢવી તેના વિચારોમાં ચડી ગયો. ત્યાં મને પહેલી વાતાનો સાધુ યાદ આવ્યો અને વિચારતાં વિચારતાં મારા મગજમાં પણ એક આઈડીઆ ટ્રિલક થયો. 'એટેના પર યુ.એસ. ફ્લોંગ લગાવીએ તો? દૂરથી પાર્કિંગ લોટમાં તે પરથી ગાડી જડી જશે. ૧૧ સપ્ટેમ્બર પછી નાના-મોટા વાવટાઓ કિફાયત ભાવે વેચાવા માંડ્યા હતા. વળી ફ્લોંગ લગાવવાથી પેટ્રીઓટિઝમનું પેટ્રીઓટિઝમ પણ ગજારો અને ગાડી શોધવાની સુગમતા રહેશે.'

(કિશોર રાવળ તરફથી) આ વાર્તા મારી તો ન કહેવાય પણ આપણા હાસ્યરસના લેખો લખતા જ્યોતીન્દ્ર દવેની છે.

દેશનાં (મુંબઈના માણસો 'દેશ' કહે એટલે સમજજું કે કાઠિયાવાડ) માણસો મુંબઈ આવે ત્યારે મુંબઈવાસીઓ તેમને બોખે સેન્ટ્રલ સ્ટેશન પર લેવા જાય અને ઘરે લઈ જાય. સ્ટેશન પર આવનારા એટલાં બધાં અને એકેબીજાને શોધવાનું બહુ અધરં. જ્યોતીન્દ્ર દવેએ તુક્કો કર્યો. જે આવવાના હોય તેને એક પણું લખી નાખે કે' હું તમને નહિ શોધું. સ્ટેશન વર્ષે હું એક ખુલ્લી છતી રાખી ઊભો હોઈશ. મને ગોતી કાઢજો' અને આ સિસ્ટમ સરસ ચાલી. એક વખત તેમણે કોઈ જગાએ સભામાં બોલતાં આ વાત કરી એ ભૂલ! બીજે વખતે કોઈને લેવા ગયા તો ત્યાં સોએક માણસો છતી ખોલી પોતાના સંબંધીઓને માટે ઊભા હતા.

આ વાર્તાઓના મોરાલ, બોધપાઠો શું?

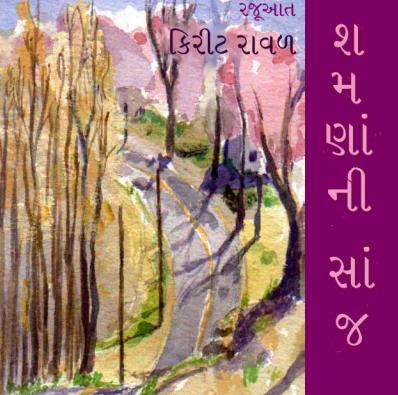
- ૧ લોટો ન વાપરવો, ટોઈલેટ પેપર વાપરવો.
- ૨ શોર્ટટર્મ પાર્કિંગમાં પાર્ક ન કરવું.

- ત કિસ્ટમસ વખતે શોર્પિંગ કરવા ન જરૂર.
- ૪ ગાડી પર વાવટો લગાડવો હોય તો દેશનો વાવટો વાપરવો. હરીફો ઓછા!
- ૫ એક લાલ છતી લેવી અને એ શોધવાનો આદેશ આપવો.
- ૬ નવી કરેલી શોધો છતી ન કરવી.

	અવનવું
--	--------

હિમાલયના રંગો પર મુજબ થઈને તેની જ છાતીએ બેસી, તેનાં રંગો કેનવાસ પર ઊતારવાનો ભેખ લઈ બેઠેલા નિકોલાસ રોરિકની વાત કરી હતી. નીચેની એક વેબસાઇટ મને મળી છે. રોરિકના ચિત્રો અને રંગોની ખૂબીનો પરિચય થાય તેવું છે. એક સ્લાઇડ-શો જેવી રજૂઆત કરવામાં આપી છે અને છેષે જીવનરેખા (<http://www.thedailylama.com.net/2001-2007/MM01.htm>)

 <p style="text-align: center; background-color: #800080; color: white; padding: 5px;"> શ્રી મણાની સાંજ </p>	<p>"શ્રીમણાની સાંજ". જાણીતા ગુજરાતી કવિઓની રચનાઓને એક સીરી પર સંગીતમાં બેસાડેલી છે. સંગીત નિયોજન, નિર્દેશક અને વાદ્યસંગીત કિરીટ રાવળનું છે, અવાજ શ્રીકાંત પારગાંવકરનો છે અને તબલા પર પ્રશાંત કુલકણી છે..</p> <table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tbody> <tr> <td style="width: 50%;">ગીત</td><td style="width: 50%;">કવિ</td></tr> <tr> <td>યાદના એ પંખી</td><td>હરીન્દ્ર દવે</td></tr> <tr> <td>જીવનમાં કઈ કમી છે</td><td>ગની દહીંવાળા</td></tr> <tr> <td>આપણો તો શું કદી</td><td>પિનાકિન ઠાકોર</td></tr> <tr> <td>જ્યાં જ્યાં નજર મારી</td><td>કલાપી</td></tr> <tr> <td>ઠરી</td><td></td></tr> <tr> <td>તમારા અહિં આજ</td><td>ગની દહીંવાળા</td></tr> <tr> <td>પગલાં થવાના</td><td></td></tr> <tr> <td>જનારી રાત્રી</td><td>શયદા</td></tr> <tr> <td>આ એજ હશે વૃદ્ધાવન</td><td>હરીન્દ્ર દવે</td></tr> <tr> <td>હૃદય મંથન કરી</td><td>શયદા</td></tr> <tr> <td>મભ્મી રે મભ્મી</td><td>રમેશ જાની</td></tr> </tbody> </table>	ગીત	કવિ	યાદના એ પંખી	હરીન્દ્ર દવે	જીવનમાં કઈ કમી છે	ગની દહીંવાળા	આપણો તો શું કદી	પિનાકિન ઠાકોર	જ્યાં જ્યાં નજર મારી	કલાપી	ઠરી		તમારા અહિં આજ	ગની દહીંવાળા	પગલાં થવાના		જનારી રાત્રી	શયદા	આ એજ હશે વૃદ્ધાવન	હરીન્દ્ર દવે	હૃદય મંથન કરી	શયદા	મભ્મી રે મભ્મી	રમેશ જાની
ગીત	કવિ																								
યાદના એ પંખી	હરીન્દ્ર દવે																								
જીવનમાં કઈ કમી છે	ગની દહીંવાળા																								
આપણો તો શું કદી	પિનાકિન ઠાકોર																								
જ્યાં જ્યાં નજર મારી	કલાપી																								
ઠરી																									
તમારા અહિં આજ	ગની દહીંવાળા																								
પગલાં થવાના																									
જનારી રાત્રી	શયદા																								
આ એજ હશે વૃદ્ધાવન	હરીન્દ્ર દવે																								
હૃદય મંથન કરી	શયદા																								
મભ્મી રે મભ્મી	રમેશ જાની																								

	<p>દિવસો જુદાઈના જાય ગની દહીવાળા છે</p> <p>Price \$8 (shipping included) Payment by check to Kishor Raval Address Kishor Raval 9023 B Ayrdale Crescent Philadelphia PA 19128</p>
--	---

"Amar Bhatt in Pasadena" ત સીડીનો એક સેટ અમર ભક્તનો થયેલો ચારેક કલાક લાંબો કાર્યક્રમ ત સીરીમાં પીરસે છે. તેમાં સુંદર સંગીત છે, કવિઓનો પરિચય છે અને કવિતાનો રસાસ્વાદ છે. રેકોર્ડિંગ પણ અમર ભક્તના સંગીતને પૂરો ન્યાય આપે તેવું થયું છે. અમર ભક્ત આના વેચાણનો નફો ગુજરાતી કવિઓને પ્રોત્સાહન આપવા માટે જ વાપરવાનું નક્કી કર્યું છે. મન તર કરી નાખે તેવી વસ્તુ મળે અને એક ઉમદા કામને માટે તમારો ફણોચે, એ બજે આ સીરીનો સેટ લેવાનું આકર્ષણ વધારે છે.

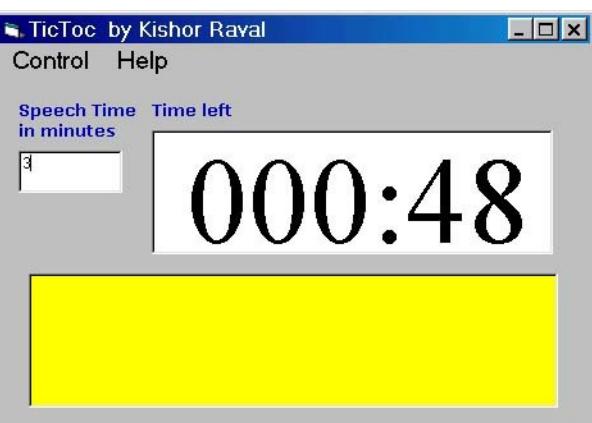
Price \$20 for a set of 3 CDs (shipping included)

Payment by check to Popat Savla

Address Papat Savla

746 South Lotus Av

PasadenA CA 91107

 <p>TicToc by Kishor Raval Control Help Speech Time Time left in minutes 3 000:48</p>	<p style="color: purple; font-size: 1.5em;">મૂક્કમ્બુ કરોતિ વાચાલમ કિશોર રાવળ</p> <p>જાહેરમાં ઊભા થઈને બોલવાવાળાં તેટલાંક મારા જેવાં બિચારાંઓ પોતાના સુર પર મુંઘ થઈ, આપેલા સમયના સીમાઓ ઉલ્લંઘી જાય અને પૂરી સ્વર્ણતાથી બોલે જાય ત્યારે તેમને ખબે હાથ લગાડ્યા વગર સજ્જનતાથી ટપારવાનો એક ડિમિયો જરી આવ્યો છે. પ્રેક્શકો હવે દીર્ઘસૂની વક્તાઓના ભાષ્ણો ભય વગર સાંભળવા જઈ શક્યો.</p> <p>આ સાથેનો સોફ્ટવેર એક કમ્પ્યુટર પર લગાડી, વક્તા સામે એ કમ્પ્યુટર મૂકો.</p>
--	---

પ્રોગ્રામ 'રન' કરો અને વક્તા સાથે મસલત કરીને કેટલી મિનિટ બોલવાનું છે તે અંદર લખો. બોલતાં શરૂ કરતાં F1 કી દબાવો એટલે પ્રોગ્રામ ચાલુ. બોલવા માટે લીલી બત્તી મળી જશે અને જેમ જેમ સમય જતો જ્યાં તેમ બાકી કેટલી સમય રહ્યો છે તે અમારા હરનિશ જાનીના શષ્ઠીમાં 'લખોટા જેવડા મોટા' આંકડાઓમાં દેખાશે, મારાં જેવાંઓને 'ચશ્મા ઘરે ભૂલી ગયો' તેવું બધાનું નહિ રહે. એક મિનિટ બાકી હોય ત્યારે લીલી બત્તી પીળી થશે અને સમય પૂરો થયે લાલ થઈ જશે. ત્યાર પછી F2 ન દાબો તાં સુધી સીમા કેટલી ઓળંગી ગયા એ તો દેખાતું રહેશે. આપણે ભણેલા ગણેલા, શિષ્ટ અને સજ્જન લોકો છીએ એટલે સીટીઓ વગાડવાની કે ટ્યેટાં ફેંકવાની વ્યવસ્થા નથી કરી.

જે લોકો ટપારાથી પર છે તે માટે દિલ્હીરીથી કહેવું પડશે કે ટેક્નોલોજી પણ મોહું વકારી બેસે તેવી વાત છે. એ માટે હું કોઈ રસ્તા દેખાડી શકતો નથી. કોઈ સુન-સુન-સાત જેવો માણસ આપોઆપ વક્તા અને પ્રેક્ષકો વચ્ચે પરદો પાડી દે, અથવા તેની ખુરશી ધીમે ધીમે ફેરલી પ્રેક્ષકોથી વિમુખ કરે કે એક મોટા સ્પીકર પર 'જનગણમન' વગાડવા લાગે એવું એવું જરૂર કંઈ ધરી શકે. એ જશ મારે કોઈ બીજા માટે જ ફાજલ રાખવો રહ્યો.

**Download [tictoc.zip \(size 1.4M\)](#) from
<http://www.kesuda/mag20/tictoc.zip>.**

Save it at, say, the directory "\program files\tictoc".

Using Winzip utility unzip it. Look in all the files extracted for a "Setup.exe", double-click on it. Installation Software will run. Respond to the prompts. When the program is installed, see under start->programs->tictoc.exe. Create a short-cut and put on the 'Desktop'. You are ready to run.

	<p>વાનગી નાગરવેલનો આઈસ્કીમ ચન્દ્રેશ ઠાકોર</p>
--	--

(મારો મમરો: ગયા અંકમાં 'રોજપેટલ આઈસ્કીમ'ની રેસિપી વાંચી આઈસ્કીમના પ્રેમી ચન્દ્રેશ ઠાકોરે પોતાની ઊરી સમજ પ્રમાણે રેસિપીમાં ફેરફાર કરી બનાવ્યો, માઝ્યો અને મગજમાં એક નવો તુકડો આવ્યો. તેમને પાન પણ બહુ ભાવે અને પાનનો લિક્પોર પણ ચાખેલો. પાનનો આઈસ્કીમ કેવો લાગે એ પ્રશ્ન પગજમાં જાગ્યો અને તેના પરિણામે આ સર્જન થયું. અમને ચન્દ્રેશભાઈના ઘરે એ સરખી રીતે આરોગવા પણ મળ્યો છે એટલે બિનધાસ્ત સૌને ભલામજા કરીએ છીએ, અજમાવો! કિશોર રાવળ)

સામગ્રીઓ

કમ પ્રમાણ માપ સામગ્રી

૧. ૧૬-૨૦ OZ કન્ડેન્સ મિલ્ક
૨. ૧૬-૨૦ OZ ઈવાપોરેટેડ મિલ્ક
૩. ૧૬-૨૦ OZ "કૂલ બીપ"
૪. ૮ OZ હેવી કીમ કે દૂધ
૫. ૬ નંગ રિકોન્સ્ટ્રુટ્યુટેડ પાન(આપણી ભારતીય દુકાનોમાં આજે

આ મળતાં થયાં છે. મીઠાં પાનનો મસાલો ભરેલા આ
પાન જાંઝો વખત ટકે તેવા હોય છે. આકાર, સુગંધ અને

(સ્વાદ અસલી લાગે.)

રીત

૧ પહેલી નષ્ઠ વસ્તુઓ લગભગ સરખા ભાગે જોઈએ, જે પેકેજ મળે તે પ્રમાણે!
ત્રણે એક વાસણમાં ભેગી કરી એક જેરણી, હેન્ડ મિક્સરથી, એક રસ કરી નાખો.

૨ ચઘ્યુ કે કાતર લઈ પાનના જીણા જીણા ટુકડા કરો. એક વાસણમાં હેવી કીમ
લઈને તેમાં પાન નાખી ધીમે તાપે ૫-૧૦ મિનિટ ઉકાળો.

૩ પછી પાનવાળા કીમને દૂધના મિશ્રણમાં ઉમેરી હેન્ડ મિક્સરથી ભેણવી દો.
ખાસ્ટિકના પાતળી દિવાલના ડબ્બાઓમાં ભરી ફીજ કરવા મૂકી દો.

૪ એક વખત જામી જાય એટલે ખેટ ભરીને બેસો, ફરી જામશે.

થોડી નોંધ

પહેલી નષ્ઠ વસ્તુઓને ભેગી કરીને એક આઈસકીમ માટે બેઈજ બનાવી શકો છો.
તેથી જુદા જુદા પ્રયોગો કરવાનું આસાન થઈ પડશે. આદુ અને ખજૂર અજમાવી
જૂઓ. સરસ થાય છે. ચન્દેશ ઢાકોર

ઈટલીની ખેપ-૨ કિશોર રાવળ

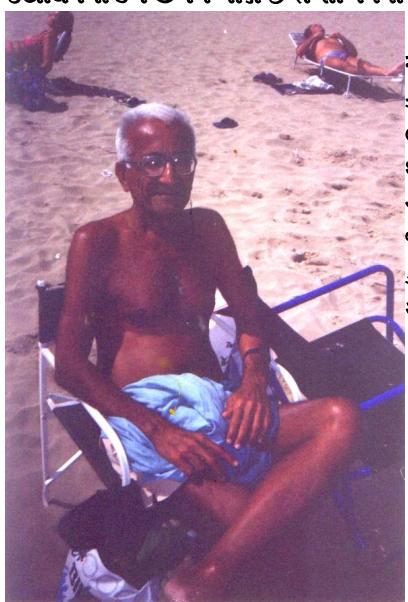
સવારના આંખો ખૂલી અને હિવાલ પરના ભીત ચિત્ર પર પડી. કંઈ લીંપણથી પ્રેરાઈને પ્રધુભન તશાએ રચેલી આ કલાકૃતિ નજરે આવી. ઊઠી, ઊભા થઈને પહેલાં તો વિગતમાં રસથી નિરખ્ખી.

ભૂમધ્ય સમુદ્રે તેનો વીજાણો શરૂ કરી દીધો હતો અને મંદ મંદ હવા લહેરાતી હતી, સરસ ઊધ થયેલી, થાક ઊતરી ગયેલો એટલે છાતી ભરી એ ઓક્સીજનથી ભરપૂર હવા ખાતાં જુવાનીની યાદ તાજ થઈ ગઈ. ભૂખ લાગી હતી. બ્રશ કરી હું અને કોડિલા બાકીની ગેંગને બ્રેકફાસ્ટ રૂમમાં મળવા ઉપડ્યા.

'બોન જાન્નો બોન જાન્નો' (ગુજરાતીમાં 'ગૂડ ડે ગૂડ ડે!') ના નાદથી અમને વધાવવામાં આવ્યાં. કોઝીની સોડમ અને તાજા બ્રેડ અને ટોસ્ટ પર તૂરી પડ્યા.

બારી બહાર દૂરના હુંગરો પણ મોં ધોઈ ચક્કચક્કતાં ઊભા હતા, દરિયામાં મોજાંઓ લાપલપતાં હતાં. પરદેશીઓને પ્રભાવિત કરી દે તેવો સોનેરી દિવસ ઊંઘો હતો. ઈટાલિયનોને 'એ, આ તો રોજનું'. પ્રધુભનાઈ કહે કે બે ગજ દિવસ અમને ઈટાલિયનો કેમ જીવન માણે છે તે શીખવવામાં આવશે. પહેલો દિવસ આમ ગાય્યો.

દસ સાડ દસ વાગે નહાવાની લંગોટીઓ કે કોસ્ટયૂમ પહેરી ખલે હુવાલ અને હાથમાં એક બાસ્કેટમાં ચોપડીઓ, પીણાંઓ, પાથરવાના બ્લેક્ટો અને સન્સ્કીન ન કીન મલમો લઈને ઉતરી પડવાનું અને બીચ પર ખાબકવાનું. સન્સ્કીન ન લગાડો તો તમારી ચામડી જોડા બનાવવામાંય કામે ન આવી શકે એવા ચામડા જેવી થઈ જાય! ગામ આખું એનું સાસુમાઓ, દાઢીમાઓને, પત્નીઓ, પુત્રવધૂઓ, નાનાં મોટાં બાળકો સાથે લઈને ઉમટે એ પહેલાં બીચ પર આપણા માપનો એક જમીનનો ટુકડો બ્લેક્ટ પાથરી અનામત કરી લેવાનો. (મનમાં પેલી 'છ કૂટના ટુકડા' માટેની ટોલ્સ્ટોયની વાર્તા યાદ આવે કે 'મજારમેં કૂલ કયું ચડાતે હો' એવી ગંગલો યાદ આવતાં જરા કમકમા આવી જાય. પણ એક પળ માટે જ)

પાણી અને કંઠા વચ્ચે એક સલામત

પણ તરી શકે. ઉસ્તાદ તરવૈયાઓ પેલા ગાળા બહાર જઈ ભર દરિયાનાં ઊડાણોનો

ભૂમધ્ય સમુદ્ર આમ તો શાંત પણ તે છતાં કંઠાથી બસ્સોએક વાર દૂર, પાણીમાં પત્થર સિમેન્ટના ઘડિમલાઓથી કંઠાને સમાંતર એક પાળી કરી હતી. એ પાળીએ વચ્ચે વચ્ચે ગાળા ખુલ્લા. પરિણામે દરિયાના ભરતી ઓટને કોઈ અંતરાય ન આવે, વિભાગ જેમાં સૌ શિખાડી કે બાળકો

મુકાબલો કરે.

બીજું ઉપર ચાલવા જાઓ તો જુદા જુદા ફેરિયાઓ કિદિયાં મણકા, ઢીંગલા, રમકડા, બટન બોરિયા, આઈસ કીમ, ઠડા પીણાઓ, ફળો એવું પણ મળી રહે. રંગબેરંગી ટી શર્ટ અને તેના પર નિર્દોષ અને રંગીલા સંદેશાઓ લખેલા હોય તેવાં ટી શર્ટ વેચતાં જોવાં મળે. 'રસિક' લખાણો ઈટ-પાલિયનમાં હતાં એટલે અર્દી મજા તો કલ્પવી જ રહી. મોટા ભાગના ફેરિયાઓ તો સામે કાંઠેથી આવી વસેલાં આફિકના, કાળી ચામડીના માણસો હતાં. બે ગ્રાન્ટ ભાષામાં આસાનીથી બોલી શકે એ જોઈ તમે તાજ્ઝુબ થઈ જાઓ. વે-પાર કેવી અદ્ભુત ચીજ છે! ભાષાના અંતરાયો નહતાં નથી. મને ચાર ફૂટથી ઊડા પાણીમાં જતાં બીક લાગે. પ્રધુભન્નાઈની સલાહ હતી કે હું ફ્લોટ થતાં શીખી જઉ એટલે ગમે તેટલાં પાણીમાં જતાં વાંધો ન આવે. શક્તિનો વ્યય કર્યા સિવાય દરિયો માણસાની આ અજનવી રીત છે. તેમજે સમજાવું કે શરીર પાણી કરતાં હળવું છે એટલે પાણી દૂબવા દેશે નહિ. એટલે એક વન્નત એ બીક નીકળી એટલે અરધા કલાક-માં મો, પેટનું કેન્દ્ર અને પગના અંગુઠાઓ હવામાં રહે અને બાકીનું શરીર સભમરીન એમ એક નિશ્ચેતન ઢીંગલાની જેમ તરતા આવડી ગયું. નીચે રેતીમાં પગ રાખો ઊભા હો અને કળશો એક પાણી પીધાં વગર આડા થઈ તરતા થવાની એક ટ્રિક આવડી એટલે બસ જલસા! મોજાની સાથે હાલકડોલક થતાં જાઓ, ટગર ટગર આકાશ, બગલાં, વાદળાં જોતાં જાઓ અને કાને પડતાં અર્થવગરના ઈટાલિયન કલબલાટો સાંભળતાં, આંખો બંધ કરી ઊંઘી જવાનું કેટલું સહેલું છે તે વિષેની થિઅરી ગળે ઉતરી ગઈ.

એટલે ગમે તેટલાં પાણીમાં જતાં વાંધો ન આવે. શક્તિનો વ્યય કર્યા સિવાય દરિયો માણસાની આ અજનવી રીત છે. તેમજે સમજાવું કે શરીર પાણી કરતાં હળવું છે એટલે પાણી દૂબવા દેશે નહિ. એટલે એક વન્નત એ બીક નીકળી એટલે અરધા કલાક-માં મો, પેટનું કેન્દ્ર અને પગના અંગુઠાઓ હવામાં રહે અને બાકીનું શરીર સભમરીન એમ એક નિશ્ચેતન ઢીંગલાની જેમ તરતા આવડી ગયું. નીચે રેતીમાં પગ રાખો ઊભા હો અને કળશો એક પાણી પીધાં વગર આડા થઈ તરતા થવાની એક ટ્રિક આવડી એટલે બસ જલસા! મોજાની સાથે હાલકડોલક થતાં જાઓ, ટગર ટગર આકાશ, બગલાં, વાદળાં જોતાં જાઓ અને કાને પડતાં અર્થવગરના ઈટાલિયન કલબલાટો સાંભળતાં, આંખો બંધ કરી ઊંઘી જવાનું કેટલું સહેલું છે તે વિષેની થિઅરી ગળે ઉતરી ગઈ.

એકાદ વાગ્યા સુધીમાં તો જઠરાજિને, પિન મારેલા પ્રાઈભસ જેવો, સતેજ થવા દીધો. તીલ લૂછી, રેતી ખંખેરી, બધો સામાન ખંખે નાખી પાછાં બારમે પીઆને આરોહણ કર્યું. એક જ બાથરૂમ હોવાથી વારાફરતી હુવારે ન્હાયાં, કોરા થઈ બીજાં કુપડાં ચડાવી જમવા બેઠા. ઈટાલીમાં કોઈ પણ બોજનમાં વાઇન તો હોય જ. એક બે બાટલીઓ ખોલી. પ્રધુભન્નાઈને ઈટાલીઅન વાઈન વિષે મને સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો પણ મારા શાસ્ત્રમાં બે પ્રકારના વાઈન છે. એક ભાવે તેવા અને બીજા તે સિવાયના. ભાવ્યો તે વાઈન ભર્યો, 'ટરિંગ' 'ટરિંગ' કરી એક બીજાને અંજળિયું આપી અને પહેલો ઘૂંઠડો ભર્યો. ચીજ અને તાજાં કાકડી, ટેમેટો, સ્લોશની સેન્ડવિચ બનાવી તેનાં બટકાંથી વાઈનને ગળે નીચે વધાવતાં બેઠાં. દિવસમાં ગ્રાન્ટ ચાર વાર ખાઓ તો પણ હર હસ્પેશ જિંદગી ભર મળે એ આનંદ તો ઉજવવો જ રહ્યોને!

જીમીને પાચન કિયા શરૂ થાય તે શરીરની બધી શક્તિનો હણી લે અને એટલે પોઠની જેમ પથારીમાં પડી ઘોર્યા-ઊધ્યા નહિ, ઘોર્યા! ક્રાંતે કલાક નીકળી ગયા તેનો અંદાજ ન રહ્યો.

બ્રેકફાસ્ટ રૂમને કોન્ફરન્સ રૂમમાં પલટી ચા કોઝી પીતાં તડાક માર્યા. નમતી સાંજે પીઆનાવરોહણ કરી બીચને કંઠે કંઠે ચાલવા નીકળી પડ્યાં. રોજાલ્બા અને પ્રધુભન્નાઈને ચાલવાની આદત, અદેખાઈ આવે તેવી. પણ જાણી લીધું કે એમની ચાલે, ગતિએ ચાલવા જઈએ તો ઈટાલીની બેપ ધારી એટલી રોયક ન રહે. એટલે અમે અમારી મર્યાદા સમજ લીધી અને જાળવી રાખી. કંઠે કંઠે ચાલતાં જઈએ, મન ફાવે ત્યાં બેસી જઈએ અને સૂરજને ધીમે ધીમે ઢબુરાતા જોયો. રાતની રોશનીઓ જોઈ. ઘરે પાછાં વધ્યાં. રોજાલ્બા અને પ્રધુભન્નાઈને આબ્યા એટલે અમારા એકદિયા મહેલ પર બારમે પીઆને પાછાં.

રાતના ભોજનમાં લઈલાએ પીઝા બનાવેલો તે, તાજું સેલેડ અને વાઈન અને છેલ્સે લંડનની મીઠાઈથી પૂર્ણાંહુતિ કરી. ડિલોસોઝી, કવિતાની ચર્ચાઓ કરી. પ્રધુભન્નાઈને કેરેલી નવી રચનાઓ સાંભળી. ક્રોડિલાએ લાઈલાને પૂર્ણાંહુતું કે તેને કોઈ 'બોયફેન્ડ' છે કે નહિ. ભાષાના અંતરાયો ઓળંગાતા વાર લાગી પણ જેવાં ઓળંગાયા કે તરત જ લઈલાનું મો થોડી લજા, થોડા થનગનાટથી લાલધૂમ થઈ ગયું અને કે અડબાડિયા ખાતાં ખાતાં ઈશ્કનો માબલો કેટલો કઠીન છે તે કોડિલાને સમજાવ્યું.

બીજે દિવસે? " (એટલે ઉપર મુજબ). પાણીમાં ડબકાં ખાવામાં સિફત આવી ગઈ. પણ પાણી ઉપર તરતાં તરતાં ઊંઘી જવાની ડિમત ન આવી. જમવાના મેન્યુમાં થોડો થોડો ફેરફાર બાકી જેસેથે. એક દિવસ વધુ રોકાઈ પછી નેપલ્સ અને સોરેન્ટો જવાનો ખાન પ્રધુભન્નાઈને બનાવી આપ્યો. તેમજો હાથમાં લીવેલાં બીજાં કાપોને લીવે એમનાથી સાથે અવાય તેવું નહોતું, એટલે સ્વેરવિહાર જ કરવો રહ્યો. સાંજના મોટેસિલ્વાનો ગામના ઉપકમે યોજાયેલ એક ગીતોના કાર્યક્રમમાં ગયા. ફ્લાસિકલથી માંનીને પોપ સુધી જુદીજુદી રસમનું સંગીત સાંભળવા મળ્યું. વિશ્વેષણ માટેનું મને શાન કે શબ્દ બંધેણ નથી

એટલે કોઈ વિગત તો આપી શકું એમ નથી. તેમના પહેરવેશ, લાંબાં લાંબાં ભાષણોથી સમય બગાડ્યા વગર ફિલ્મની જેમ સરસરાટ ચાલે જતા એ પ્રોગ્રામે આફિન કરી દીધાં.

ત્રીજે દિવસે, બે દિવસ બીચ પર શેકાવાને લીધે મને જરા માણું ભારે થઈ ગયું એટલે મેં રજા લીધી. બાકી બધું ઉપર બીજા દિવસ પ્રમાણે. સાંજે જમીને નીચેના એક રેસ્ટોરન્ટમાં આઈસક્રીમ ખાવા ગયા અને ખવાય તેટલો ખાંધો અને માણ્યો. ખવાય તેટલો એટલે મારે મારે એક સ્કૂપ અને કોકિલા મારે ગણ! સાંજે જઈને એક ટબાકમાંથી નેપલ્સ જવાની બસની ટિકિટો લઈ આવ્યાં. નેપલ્સથી સોરેન્ટો ટ્રેઇનમાં જવાનું હતું.

સવારના નાહી વીઈ બ્રેકફાસ્ટ કરી બાંધી ગઈયાં અને લઈલા અને રોજાલ્બાને આવજો આવજો કહી અમે પ્રદ્યુમનભાઈ સાથે પેસ્કારાના બસ સ્ટોપ પર પહોંચી ગયાં. "કરી પાછાં ક્યારે આવશો? હવે લેઈક કોમોના ઘરે વહેલાં વહેલાં આવજો" એમ આંનત્રાણ મળ્યું. બથ ભરીને છૂટા પડ્યા. કલાકેક બસ ચાલી અને કુંગરમાળ શરૂ થઈ. ખીણો ઓળંગતા પૂલો અને કુંગરમાં ખોદાયેલી ટનલોને વીધથી જતી આ મુસાફરી દરમિયાન આંખ થાકે એટલું સૌદર્ય જોવા મળ્યું. વચ્ચે એક ગામે પોરો ખાંધો. ખૂણા ઉપરની એક કોઝી શોપમાં સૌનો દરોડો પડ્યો. ગરદીમાં કોણીઓથી રસ્તો કરી બે કોઝી અને એક કેઈક (અમે બજે ડાયટ ઉપર હતાં એટલે એક) લઈને એક વિજેતાની જેમ બહાર આવ્યો. ઊચા પહાડો વચ્ચે લપાઈને સૂતેલું આ ગામું, ગામની વચ્ચે પૂલ અને તેની નીચે નદીનો કલકલ રવ, ખુશનુમા આબોહવા, રમકડાં જેવાં ધરો, દુકાનો, રસ્તાઓ, થોકબંધ કૂલો ... વાહ, વાહ, ઈયાલીની કંઈ વાત છે!

ચારેક વાગે બસ નેપલ્સ મહોંચી. શહેરની વચ્ચે ગલી ગુંચીઓમાંથી પસાર થઈ ટ્રેઇન સ્ટેશને પહોંચ્યા. આખા દિવસની મુસાફરીથી થાક્કા હતાં એટલે અંધારા પહેલાં કોઈ હોટેલ ભેગા થવા વિચાર કર્યો. એટલે નેપલ્સમાં સમય વધુ ગાળવાને બદલે ટ્રેઇન પકી સોરેન્ટો પહોંચી જવાનો નિર્ણય લીધો. બે ગણ લેવલ પર સ્ટેશનનાં જુદાં જુદાં લેટફોર્મ આવેલાં હતાં. ટિકિટબારી પરથી ટિકિટ લેવાનું તો સહેલું પણ કયાં જવું તેની પૂછપરછ કરી સામાન ફરડતા પહોંચવું એ જુદી વાત. માંડ માંડ ખોટા લેટફોર્મ પર ચડતા રહી ગયા. અનેક અંગળીયીધિષ્ણા પછી લેટફોર્મ લાઘું. એમાં પણ સુંબદી જેવું. એક જ લેટફોર્મ પર હાંબર લાઈનની ગાડી અને ચર્ચોટની ગાડી આવે. પૂછ પૂછ કરતાં સાચી ટ્રેઇન પર ચડ્યાં. ઈલેક્ટ્રિક ટ્રેઇન પર્વતમાળાઓ વચ્ચે ઉપરી. જમણી બાજુ વારે વારે દરિયાના દર્શન થતાં રહે. નાનાં નાનાં લેટફોર્મવાળા સ્ટેશનનો, માણસો ચેતે ઉત્તરે. લીલોતરીવાળા કુંગરો, નીલરંગી દરિયો, સ્વચ્છ આકાશ પેટ ભરીને જોયાં જ કરો. સોરેન્ટો છેલ્સું સ્ટેશન હતું એટલે સ્ટેશન ચૂકવાની કોઈ લીલિ નહોતી.

સાંજના છઅએક વાગે સોરેન્ટો પહોંચ્યાં. સ્ટેશન બહાર નીકળી એક નાનો રસ્તો ઓળંગ્યો અને બજાર વચ્ચે આવી ગયાં. બાજુમાં જ એક હોટેલ હતી. ત્યાં રૂમ ખાલી હતી, ભાવ અને સગવડ ફાંચે તેવા હતા અને અમે અહે દુવારકા કર્યું.
(આગળ ચાલુ)

	શબ્દરીનાં બોર ગંગાલ કોકિલા રાવળ
---	--

ઉદ્યન ઠક્કર

કઈ તરકીબથી પથ્થરની કેદ તોડી છે?

કુપળની પાસે શું કુમળી હથોડી છે?

અસિમ રાંદેરી

ગુલાબી અંખની રંગની શીશામાં નથી હોતી

નજરમાં હોય છે મસ્તી તે મહિરામાં નથી હોતી

ચિનુ મોટી

ડર મને મારો જ થોડો હોય છે
કાચમાં ચહેરાને જોવો હોય છે

કોઈ કાયમ કેમ જોતો હોય છે?
આપણા કષણ કષણના દોષો હોય છે.

જવાહર બક્ષી

ઉપેક્ષામાં નહિ તો બીજું તથ્ય શું છે?
છે બસ એક એની મનાનો અનુભવ

મળ્યાનો વળી બીજો આનંદ શું છે?
સિવાય કે એની રજાનો અનુભવ

કદાચિત તને ભૂલવામાં મજા હો
એ માની ધરાડ્યે ગયો યાદ તારી

હજુ પણ યાદ આવી રહ્યો છે
તને ભૂલવાની દશાનો અનુભવ

બરકત વીરાણી 'બેફામ'

ઓ હદ્ય, તે પણ ભલા, કેવો ફસાવ્યો છે મને
જે નથી મારાં બન્યાં, એનો બનાવ્યો છે મને!

આમતો હાલત અમારા બેયની સરખી જ છે,
મેં ગૂમાવ્યાં એમ એણે ગૂમાવ્યો છે મને

ભગવતીકુમાર શર્મા

અમે આંધી વચ્ચે તણખલાના માણસ
પીળા શાસની તુચ્છ ઘટનાના માણસ
મળી આખુબન કેદ ધૂવના પ્રદેશે
હતા આપણે મૂળ તડકાના માણસ

મનોજ ખંડેરિયા

ઈજાગ્રસ્ત, સણકા-સબાકાનો માણસ
તૂટી જાય સીવેલ ટાંકાનો માણસ

ઉખેળો તો કાયમ ઉખેળાયા કરતો,
ન પૂરો થતો કેમે તાકાનો માણસ

'મરીજ'

અમારાં બધાં સુખ અને દુઃખની વચ્ચે
સમય વિના કંઈ તફાવત ન જીયો

બધીયે મજાઓ હતી રાતે રાતે,
ને સંતાપ એનો સવારે સવારે.

નથી ઝંખના ભારી ગમતી જો તમને
તો એનું નિવારણ તમારું મિલન છે.

તમે આમ અવગાણના કરતા જશો તો,
થતી રહેશે ઈચ્છા વધારે વધારે.

આદિલ મન્સૂરી

જ્યારે પ્રણાયની જગમાં શરૂઆત થઈ હશે
ત્યારે પ્રથમ ગજલની રજૂઆત થઈ હશે

આદિલને તે દિવસથી મળ્યું દર્દ દોસ્તો
દુનિયાની જો દિવસથી શરૂઆત થઈ હશે

બાણશૈયા

દર્શના મહેતા

તરણાંનાં તીરથી વીધાઈ ધરતી!
એ બાણશૈયા પર પોઢે છે વસ્તી!

સમયના ચક્કરમાં અકળાતી વસ્તી,
એ શાશ્વત ઘટમાળમાં રૂધાઈ.
તરણાંનાં તીરથી વિધાઈ ધરતી!
એ બાણશૈયા પર પોઢે છે વસ્તી!

મારા ને તારાના ભેદને ભડકાવતી,
આપણાં સહિયારાંના ભાવને વીસરી.
શબ્દોનાં તીરથી વીધાઈ ધરતી!
એ બાણશૈયા પર ઘબકે છે વસ્તી!

હસ્તરેખાથી છેદાતી હથેળી,
એ હાથેજ લખાઈ ઈતિહાસની કથની.
કર્મનાં તીરથી વીધાઈ ધરતી!
એ બાણશૈયા પર કષાસતી વસ્તી!

	<p>વીઞાશે કદી પરિવર્તનના વાયરા? જીલશે મૈત્રીના ફૂલાં આ વસ્તી.</p> <p>થશે સંપના આલિંગનથી તરબોળ ધરતી! એ શૈયા પર હશે નિર્ભિત વસ્તી?</p>
--	--

	<h3 style="color: purple;">શી-મેઈલમાં આદિલ મન્સૂરી</h3>
--	---

	<h3 style="color: purple;">શી-મેઈલમાં આદિલ મન્સૂરી</h3>
--	---

કોઈ દિવસ કાંઈ અકસર ક્યાં લાગે ઈ-મેઈલમાં
હુનિયાભરના વાયરસ એ મોકલે ઈ-મેઈલમાં

ખાનગી વાતો બધી કરતા રહે એ ફોરવડ
બેવફાઈને નવો રસ્તો મળે ઈ-મેઈલમાં

હૉટ-મેઈલ મળશે અથવા મળશે યાહુડોટ પર
મોટાભાગે બે જ સરનામા હશે ઈ-મેઈલમાં

ચેટરૂમે, સામસાને રાતભર વાતો કરે
પ્રેમીઓના આમ પણ સપનાં ફળે ઈ-મેઈલમાં

જોતજોતામાં તો પડળાયા દિગંબર હૈ જતા
ક્રિલાક કરો ને આવરણ સૌ ઊતરે ઈ-મેઈલમાં

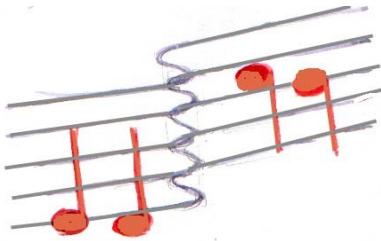
રાતદિવસ અક્ષરો હૂંટાય છે કી-બૉર્ડ પર
સ્પર્શ એનાં ટેરવાનો હશે ઈ-મેઈલમાં

હા વતનની ધૂળ ખાવા જાઉ પાછો દોસ્તો
ઘેરીનની જ્યારે ટિકિટ સસ્તી મળે ઈ-મેઈલમાં

જુંદગીની ખેર ચાહો તો ઑફિઝાટ કરો
કે હવે તો જસાચિકી નીકળે ઈ-મેઈલમાં

જોતજોતામાં ગજલ ઈ-મેઈલની આવી ચડી
બેઠા બેઠા મોકલું તેને બધે ઈ-મેઈલમાં

શું કરી શકીએ પછી આદિલ, જો સર્વર ડાઉન હો
કાગળો હાથે લખ્યા ક્યાં જે શકે ઈ-મેઈલમાં?

તાના રિરિ-૧

અનિલ દેસાઈ

(મારો મમરો: નાનાં હતાં ત્યારે 'કાકાએ કાકીને કબાટમાંથી
કાચી કેરીની કચુંબર...' નો પ્રયોગ તો સાંભળ્યો જ હતો.
અનિલ દેસાઈએ એ જ સિદ્ધાંત વાપરી બાળકોના જોડકણ-
ઓને પ્રમોશન આપી કવિતાઓ સુધી પહોંચાડ્યા. એને એક
કાવ્યનો નવો પ્રકાર ન કહી શકીએ? બોલો!!)

અતિ આતુર આંખોમાં અવનીની,
આનંદના આંસુ આવે.

ઉન્માદ ઉદ્ભવે ઉર્વશીના ઉરે.
ઉમ્માઓ ઉભરાય ઉપઉધાંગે.

ઓફવનો ઓમ્કારનાથ ઓફિસટેન્ટલ-
ઓફ્સીજનમાં ઓપરેટર.
ઓવરનાઈટ ઓવરટાઈમ ઓવરસ્ટેપ
ઓગણીસ ઓગસ્ટ ઓર્થોપેડિક ઓસ્પિટલ ઓપરેશન.
ઓહ! ઓગણીસ ઓગસ્ટ ઓફ્સીજન ઓછો.
ઓચિંતો ઓલવાયો-દીવો.
ઓરતના ઓષે ઓમ ઓમ.

કોઈને કુટેવ કે
કાચા કાને કો'ની કથની કહે.
કક્ષાસ કચવાટ કકળાટ
કડવાશ કોઈને કઠે કેટલોય!

કવિ કલ્પના,
કલમ ને કાગળ,
કરી કવિતા

(અને હવે હું તેમના હાથમાં આવ્યો લાગું છું!)

ક્યાંક કોઈ કિશોરે
કવિતા કરનારને કહું કે
"કેમ કાબ્ય કહું છું?
કેમ કચરો?
કળો કળો કલ્પના કરો."

કાગડો કહે કો, કો,
કલાપીનો કેકારવ,
કોકિલા કરે કુઝ, કુઝ,
કિશોર કે'
'કરે કસમયે કામ-નાકામની કચકચ?'

ગાંડા પાસે
ગવડાવે ગીત ગર્દબનાં ગુરુ,
ગંલીર ગાંધારમાં,
ગોધરા ગામે.

છાપામાં છાપાશું
"છેલ્લે છેલ્લે,
છોગાળો છગન છેતરાયો!
છએ છત્રીઓ છિદ્રવાળી છે."

તને મેં-----

સુબોધ શાહ

(મારો મમરો: મને 'મૂદુલાં' શબ્દ ખાસ ચમકાવી દીધો. કોશમાં જોવા જ નહિ મળે એવો આ નવજાત શબ્દ, 'મૂદુથી મૂદુ'ની ભાવના ઊભી કરે છે. ન હોય તેવા શબ્દો યોજવા બદલ અભિનંદન. પ્રેમ સાથે તેની મુંઘાવસ્થા, વિરહ વેદના, ખોઈ બેઠાનો ખાલીપો એવાં જુદાં જુદાં, ફંડય ભરતાં અને વલોવાતાં સ્વરૂપો તાદૃશ કર્યા છે.)

ને મેં જોઈ'તી

અમાસે અંધારે,
આકશી પગથારે
કાણેકી જબકંતી
વીજ રેખાની ચમકશી

તને મેં જંખી'તી

હિમાળે થીજેલાં,
વનોવન વૃક્ષોની
ઉરે ઉરે ઉરે
લપક્તી કો લગન શી

તને મેં સ્પર્શી'તી

પ્રભાતે કૂટેલાં,
હજુ ના બોટેલાં,
મૂદુલાં કિરણોની
મરક્તી કુમાશ શી

તને મેં ખોઈ'તી

પ્રપાતે પર્જન્યે,
વિઝાતે વાયુએ,
નિર્વલી વૃક્ષોની
નિઃસહાય નૈરાશ્ય શી

તને મેં રોઈ'તી

નિઃશબ્દ આકાશે,
ઝરમર જીણી શી,
હરેલાં હેતોના
વીતેલા અભિલાષ શી

દરિયાપાઠ

ચન્દ્રેશ ઠાકોર

સાગરનાં નીતરાં આ પાણીને જોઈને

આયનામાં દિલડાંની હોશ થાય છે

અને અંતરે છુપાવેલી સૃષ્ટિ વિચારીને
દિલ કમાડ ખોલવાનું દિલ થાય છે.

ધૂધવતા સંગીતની લહરોને સાંભળી
રોજરોજ ગુંજનની ગત થાય છે

અને કિનારે રેતીને ભીજવતો જોઈને
વળી વળી ભેટવાનું મન થાય છે.

ખડકે અફળાઈને થાકે નહીં જોઈને
ફરી ફરી ઝાંખુભવાની હામ થાય છે

અને અગાધતા, અસીમતા, અમાપતા જોઈને
દરિયાવતાના માપનું ભાન થાય છે.

વિમાસણ નંદિતા ઠાકોર

એક સૂરજ લાવી દે અને સૈ
ચાંદો કે તારા
કે વેરા અંધારા
મને એવું કેંક જોઈએ નૈ—

પીડાની ગઠરીઓ બાંધી બાંધીને
સબ્જિ, સાવ હવે થાકી, હું થાકી
અધખીલ્યા ઓરતાઓ અભરે ભરેલાં
એ માણવાનું મારે છે બાકી
કંકનાં થાપાથી ચીતરેલી ભીતોમાં
જોને તિરાડ પડી ગૈ —

સમજણા દરિયામાં એવી હું દૂબી
કે કંદા સાથે છે આડવેર
સાચી અંગૂઠીના સાચુકલાં હીરાને
પરખીને પામવાનું ગેર
અડ્વી અવતાર મેં જ મુજને વોસારી
મારે કરવું શું-તું જ કહે કે!

કાન્નમાં ગણગણ થાય...
કિશોર રાવળ

(જિમી કાર્ટરની "Always a reckoning: પુસ્તકમાંથી
"On using words" કવિતાનો અનુવાદ)

શૈશવમાં ધોરિયે સૂતાં,
જ્યારે વિચારોના અંકુરો પણ મનમાં ફૂટ્યા નહોતા
ત્યારે આસપાસની દુનિયા
શબ્દોના એક અસ્પષ્ટ ગણગણાટથી ભરેલી હતી.
કલ્પના પણ નહોતી કે
મનમાં ઉછળતા અરમાનો અને સપનાંઓ પણ
આવા જ ઊચા, નીચા, તીશા, ધેરા
અવાજની પાંખો પર ઉડીને વિસ્તારી શકાશે.

અને આજે જ્યારે હિલમાં વસતી શ્રદ્ધા
કે મનમાં છલકતાં વિસ્મયો
વણવા શબ્દો શોદ્ધું છું
ત્યારે મારું મન એક પળ
એવા જ ગણગણાટથી ભરાઈ જાય છે
અને શબ્દો સ્તબ્ધ બાની જાય છે.

આ સમો

અમીત રાવિટાલ

(અમીત મુંબઈમાં ઈલિલશ ભિલિયમમાં ભણલો, આઠ વર્ષ અમેરિકા આવ્યો અને ઘરમાં બોલાતું ગુજરાતી સાંભળે એટલું જ ગુજરાતીનું એક્સપોર્ટ, ભણતર, વાંચન, ચિંતન બધું અંગ્રેજીમાં. હમણાં તેને ઘરે દીકરાનો જન્મ થયો અને કોણ જાણો કઈ સ્કૂરશાખી ગુજરાતીમાં કવિતા લખવા પ્રેરાયો તે ખબર નથી. પણ એ કવિતા સાંભળી આદિલ મન્સૂરીએ કહ્યું કે આની અગત્ય એ છે ગુજરાતી ટકવાની આશા ઉગાડે છે, એ ગુજરાતી આપણી પેઢીથી જેવું છે ન લખાય, આપણે ક્યાં આગલી પેઢી જેવું લખીએ છીએ!

અમીતનું શબ્દબંડોળ બહુ સિમિત
એટલે મેં ડાઢા થઈને મારું વર્જન બનાવ્યું તો ખરું પણ
ગોઠતું નથી, કઈક ખટકે છે. કિશોર રાવળ)

બહાર તો ધીમો ધીમો વરસાદ પડે છે.
અંદર મારો દીકરો જલદી જલદી રમે છે.

આકાશની ઉપર બધાં વાદળાં.
રસ્તાની ઉપર બધાં પાંદડાં.

દુનીયા બની છે ગાંડી,
દુખની ઉપર દુખ.

ઘરમાં થોડીક શાંતિ,
પણ કેટલી વાર વધારે?

(મારું અડપલું ?
રસ્તાઓમાં પાંદડાઓની પથારી છે
બહાર ધીમે ધીમે વરસાદ પડે છે

પવનના સૂસવાટા વધતા જાય છે
વિલાપના ચીસોટા સંભળાય છે

બેવડો પીને દુનિયા ગાંડીતૂર થતી ચાલી
ડમરુના અવાજમાં તાંડવ ફ્લૂકે છે.

ઘરના હુંકાળા અજવાસમાં
મારો દીકરો કિલકિલાટ રમે છે

રેડીઓની સુરાવદિઓ કાને અથડાય છે
મનમાં શાંતિ છે, આનંદ છે

પણ એ બધું કેટલું વધારે ચાલશે?

હવે શું કહું?

રેખા શુદ્ધલ

કાલ્યનિક દુનિયામાંથી વાસ્તવિકતાની ધરતી પર
રૂમજૂમ ચાલે ચાલતી મારી કવિતા નવોઠા બની
શરમાય છે...

મારા આપેલ શાસે તારો ઘબકાર ના સાંભળ્યો
મધુર અવાજનો અરે રણકાર ના સાંભળ્યો
મધદરિયે રૂબતી નૈયાનો પુકાર ના સાંભળ્યો
હદ્ય ભીજીવે તે રૂદ્ધનનો અવાજ ના સાંભળ્યો
જવાબ નથી જ્યારે તે સવાલ જ ના સાંભળ્યો
બળતા પરે ચાલતાં હદ્યનો ગ્રાસ્કો ના સાંભળ્યો
ચાહું છું ટિલોજાનથી એ શર્દુ જ ના સાંભળ્યો

હું આવી ગઈ હું રૂપા દવે

(આમ તો આજની સિમેન્ટ સંસ્કૃતિમાં 'વસંત'ને
શોધવી એ ખરેખર લોઢાના ચણા ચાવવા જેવું
દુષ્કર કાર્ય છે પરતુ જો જરાક કાન સરવા
કરશું તો ક્યાંકે ક્યાંક એનો મંજુલ મૂદુ પદરવ
જરૂર સાંભળાઈ જશે અને કહેશે "જુઓ, હું આવી
ગઈ છું.")

આજે વર્ગમાં સરોજિની નાયદુની
કવિતામાં વસંતનું વર્ણન
થોંણું શીખવવાનું આવ્યું.
સાંજે આરામખુરશીમાં
ગૂલતાં ગૂલતાં
સહસા મન પૂછી બેહું:
'શું આ વર્ષે અહીં વસંત આવી ગઈ?'
કેવેન્દ્રના પાનાં ફરફાર્યા.

એનો અર્થ તો એ કે
થોડા સમય પહેલાં જ
વસંતનું આગમન થઈ ચૂક્યું છે!
તો પછી... મેં કેમ એને જોઈ નહીં?

આ સિમેન્ટના જંગલોની વચ્ચે
વસંતના વાયુની ઉન્મત્ત લહેરખી

કદાચ...

મને શોધતી શોધતી આવી પણ હોય!
પરંતુ હું એને જડી/જડ્યો નહીં હોઉં.
પછી

મારા ઘરના કેરનર પીસ પર
સજાવેલ વાગમાં અને વરંડાના
છજામાં લટકતાં કૂડામાં
મેં એને શોધવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ
ખાસ્ટિક અને લોખંડના ગુંચળામાં
કૃયાંય કૂલ બનતી કળીનો
પમરાટ મારા શાસને સ્પર્શથો નહીં,
ન તો એની પર કર્યાંય
અમર મેડરાતો જોયો
પછી થયું...

વસંતના આગમનની છડી
તો પેલી કોયલ પોકારે!
પણ ...ક્યાં છે 'અંબાવાડિયું'?
સમ ખાવા પૂરતો ય
વૃદ્ધનો તાજો ફૂટેલો લીલો રંગ તો
આ સ્કાયસ્કેપસની લીડમાં
કદાચ આંખે ઓળખવાનું ય ભૂલી ગઈ છે
તો પેલી કોયલ બિચારી ક્યાં બેસે?

અને કદાચ...

ટહૂકી પણ હોય તો
રોજરોજના આ...
'હચ્ચા, હિસા, બંધ, ધેરાવ'ના કોલાહલમાં
એ ટહૂકાર મારે કાને
ન પણ પડ્યો હોય!
ઘેર! મેં મન વાળી લીધું
મારા જીવ! આવતે વર્ષે બરોબર ધ્યાન રાખીશ
બારી બંધ કરવા ઉઠી/ઉદ્ધ્યો
અને એકએક જોયું
બારીની દિવાલના એક ખૂણામાંથી
દીંક્ષાળ પહેલાં, તિરાડમાં,
કો'ક પક્ષીએ મૂકેલ બીજમાંથી
ગોકિયું કાઢીને એક નાની-શી
ખીપળાની કૂપળ મારી સામે
હસી રહી હતી!
—અને કોઈક ધીરેથી
મારા કાનમાં ગણગણયું:
'હું આવી ગઈ છું'

તડકો આંજ્યો છે આંખમાં... કનુ ગાંધી

કે આજ મેં તો તડકાને આંજ્યો છે આંખમાં.

વરસાથી વાદળામાં જૂલતી સવાર ને
ખૂશભૂમાં તરબતર ઘરતી.
ભીના આ તડકાની સુંવાળી કાયામાં
દેખું હું મહેક નીતરતી.

સૌ, મારી આંખ્યુંની અંદર ના ઝાંખમાં
કે આજ મેં તો તડકાને આંજ્યો છે આંખમાં.

જાડવેથી તડકાને વીજાવાની મોજને
માણ્ણું મારા મનખાની સંગે.
ટહુકાઓ ભીના થઈ વળગ્યા છે જોને
મારા કાચા ને કુંવારા અંગે.

કે મેર મુવો વાયરો વળગીને બેઠો કાંખમાં,
કે આજ મેં તો તડકાને આંજ્યો છે આંખમાં

સંબંધ અમૃત પટેલ

કાણાં ખીસામાંથી
સરી પડેલો શબ્દ
હવે
અર્થ વગરનો થઈ ગયો.
સિક્કા રહી ગયા
શબ્દો સરી પડ્યા,
અર્થ અટવાયેલા છે.
ઉચ્ચા ટાવરના પથરાયેલા પડણાયા
હોય કે ના હોય
બધું
સરી પડેલા શબ્દ,
અટવાયેલા અર્થ,
પાછા
કાણાં ડીસ્સામાં મૂકવા,,
ઝાંજવાના જળ,
મારો પ્રયત્ન
સિક્કા જેવો સંબંધ!

નિર્માલ્યતા

જલેન્કુ વૈદ

કહો તો સૂતા સાવજને મૂછ ખેંચી બેઠો કરી દઉ
પોઢેલાં બાળ-ભૂલકાંને સ્વર્ણવાની હિંમત મારામાં નથી.

કહોતો શિવની જટામાં ગંગાને પાછી પૂરી દઉ
વિરહિણીની અશ્વધારાને રોકવાની હામ મારામાં નથી.

કહો તો મહાભારતસમાં, કેંક મહાકાવ્યો રચી દઉ
મુગધાનાં હિલમાં ઉઠતાં પ્રેમભાવને વર્ણવતા શબ્દો મારી પાસે નથી.

કહો તો શત-શત સૂર્યને પળમાં ઢારી દઉ
અંધકારે ટીમટીમતા દીવાને હોલવવાની કૂંક મારી પાસે નથી.

કહો તો મોટા મંદિર, મસ્જિદ કે દેવણ પણ તોડી દઉ
સાચા ભર્ફુતની શ્રદ્ધાને ડગાવવાની ઘૃષ્ટતા મારી પાસે નથી.

હું નિર્જળ નિર્માલ્ય માનવી વધુ તો શું કહું
ખુદની આથી વધુ બદબોઈ કરવાની હેસિયત મારામાં નથી.

જિંદગી કેવી લાગી? કિશોર મોદી

વીહળા, કોઈ મને પૂછે કે 'જિંદગી કેવી લાગી?'
તો તુ મેલી ડાહી ડોહી જેવો જવાબ ની આલું.

વાત એમ બનેલી કે : ડાહી ડોહી કથા હાંભળવા ગેરીલી
કથા હાંભળતાં હાંભળતાં લીમડાના ઝાળ નીચે બેઠા બેઠા
ઉધી ગેરીલી. અને મો ખુલ્લુ રેઈ ગેરીલુ તિયારે
કોઈ કૂતરાએ એની ટેવ મુજબ ઊચો ટાંટિયો કરી
ડોહીના મોંમાં . . .

પછી બીજે દહાળે કોઈએ ડોહીને પૂછ્યું કે
'માઝ, કથા કેવી લાગી?' તો ડાહી ડોહીએ કેઈલું કે 'ખારી ખારી'

આપળુને વીહળા, 'હાતુ હાતુ ચોયશી' કરતા ની આવળું
એટલે આપળે મોટાબા ની થેઈ હઈકા
બાકી તો જિંદગી બદ્ધાની જેમ
ખારી ખારી કહાણી વર્ચ્યે વે'તી ગેઈ!

ગુરુદક્ષિણા જ્યંત મહેતા

લોહી નીતરતો અંગૂઠો આપતા
એકલઘનું ચિત્ર જોતાં લાગ્યું,
હાર્વેટ હોય કે પ્રિન્સટન,
અહીં ઉચ્ચ શિક્ષણ
મોદ્યું નથી.

તમારાં ફૂલો

રીટા અવાણિયા

બાની વાર્તા વાંચી. દરેક માનવી પોતાનાથી જુદી સંસ્કૃતિમાંથી આવતી વ્યક્તિત્વ પાસેથી જુદી જ અપેક્ષા રાખે છે. તે આ વાર્તામાં પ્રદર્શિત થયું. બાની, તેમની ઈડિઅથી આવેલ વહુ પાસેની અપેક્ષા અને એલિગાબેથ પાસેની અપેક્ષામાં ધણો જ તફાવત છે. જ્યાં આશા અને અપેક્ષાનું પોટલું ના હોય ત્યાં સંબંધો વધુ મોકળાશથી વિકસે તેની પ્રતીતિ થાય છે. તમે આ સાચી હક્કિકતને ખૂબજ રમ્ભૂ રીતે રજૂ કરીને વાંચકોને હાસ્ય પ્રસાદ આપ્યો છે. -

દર્શના મહેતા

મારા મિત્ર અને સંબંધી તરફથી 'કેશોદાં' અને 'ગુજરાઈટી' વિષે જાગ્યું. ત્યારથી એનાથી કોમ્પ્યુટરમાં મારી રચનાઓ સાચવવાનું એક જાણો વસન થઈ ગયું છે.

આભાર!

કેસૂડા પર વાનગીમાં ઘસિયાની રીત વાંચીને કઈક આત્મિય લાગ્યું!

Mahendra Shah

I liked Kesuda September Issue. Good combination of Literature & Art.

Chandu Shah

Congratulations once again, for a wonderful issue of Sept. I love your graphics!.

Pramod Mehta

The story "BA" is beautiful. Integration of seemingly opposing qualities in a person is portrayed in a balanced way . It reminds of me some of Sharadbabu's women characters. After reading "BA" I felt that I know that this "BA" is still somewhere here, of course disappearing like some precious specie from our world. The next generation may not even recognize it.

Rekha Shukla

The way you love Bhavnagar and Bhavnagari people its beautiful. I keep on reading all issues again and again and I have recommended this web site to few gujrati lovers... It was so much fun reading all your varta and poems of Kesuda magazines, enjoyed it over and over again. I love to write too, Kesuda inspires me to write small stories. ....Recently I had the pleasure meeting Adil Mansuri, Ashraf Dabavala, and Rais Maniyar in Kavi Sammelan of Chicago Art Circle. It was so much fun!

મહેશ વસાવડા

કેસૂડાનો રંગ દર વખતની જેમ જામ્બો. સાપેઝારના અંકમાં વાંચન સામગ્રી સારી, પરંતુ મને 'રમણ ભમણ' અને ઈટાલીનો પ્રવાસ વધુ ગમ્યાં. આપણામાં દરેકમાં રમણલાલ વસતા હશે ને? જિંદગીમાં શું કર્યું તેને બદલે શું રહી ગયું તેનો વસવસો વાજબી હોય તો પણ હકારાત્મક અભિગમ હોય ત્યારે કર્યાનો આનંદ પણ હોય. ખાસ કરીને બીજા ઓઈ માટે ચાપટિક પણ સારું કર્યું હોય તો વસવસો ઓછો થાય. બાકી તો રમણલાલ જિન્દાબાદ!

ઇટાલીના પ્રવાસની સરલ ભાષાને કારણે અપાર્ટમેન્ટનું વર્જિન પણ ગમ્યું. મુસાફરી ચાલુ રહેશે ને? આમ તો બસ અને ટ્રેઇનની ઝંગટ જોઈ એકલા મુસાફરીની બીજ લાગે. કોઈ સ્થિતપ્રકા સાથે જોઈએ! કોડિલાના પ્રતિભાવ વિશે પણ લખજો કે લખાવજો.

કવિતાની પસંદગી સરસ હોય છે પણ ચાહના ભગત એવા મને 'ભગતની ચાહ' ગમી. ચાહ પીને જ વાંચતો હતો.

કુમારમાં તમે ભાવેણા પર લખેલ લેખ છાપી શકો તો સારું. લધુ કથાઓ પણ ગમી જાય તેવી હોય છે. એકલે હાથે કેસૂડાં મેળેજિન ચાલુ રાખવા માટે અભિનંદન. આવતા અંકની રાહ.

(હું ઘણા વખતથી પોકિટિવ અને નેગેટિવ માટે ગુજરાતી શબ્દો શોધતો હતો, આજે 'હકારાત્મક' 'નકારાત્મક' મળતાં મજા આવી ગઈ. આભાર!)

Subodh Shah

Kishorhai, GujWritey works! I am excited! I already wrote two small poems, printed and saved them. You deserve the gratitude of all Gujarati loving people for your efforts. Your software may not yet be perfect but it is great!

સુચિ-૨૦

કલા	આતમના રંગો	મેહુલ શાહ	૧
	સૌદર્ય અને સૌરભ	મહેન્દ્ર શાહ	૧
	મલ્ટીનોવાનો ઘોઘ	કિશોર રાવળ	૨
મારો મમરો	આસમાની સુલતાની	કિશોર રાવળ	૨
ચિત્રશાળા	ચીતરવું છે?	કિશોર રાવળ	૩
લઘુકથા	ધક્કો	હરીશ મહુવાકર	૪
વાર્તા	સાખુ વાપરો	કિશોર રાવળ	૧૦
	એક્સેરિયમની માછલી	નવીન વિભાકાર	૧૨
	સાયુજ્ય	વસુધા ઈનામદાર	૧૬
લેખ	ને (વત્તા એક) વાર્તા	મહેન્દ્ર શાહ	૧૮
	અવનવું		૧૮
ભેટ	મૂક્ખ કરોતિ વાચાલમ	કિશોર રાવળ	૨૧
વાનગી	નાગરવેલનો આઈસ્કીમ	ચન્દ્રેશ ઠાકોર	૨૨
પ્રવાસ	ચાલો ઈટલી-૨	કિશોર રાવળ	૨૪
કવિતા	શબરીનાં બોર	કોકિલા રાવળ	૨૭
	બાણશૈચા	દર્શના મહેતા	૨૮
	સાચાં દેવલાં	અશોક વિલાંસ	૨૯
	ઈ-મેઈલમાં	આદિલ મન્સૂરી	૩૦
	તાના રિરિ-૧	અનિલ દેસાઈ	૩૨
	તને મે——	સુબોધ શાહ	૩૨
	દરિયાપાઠ	ચન્દ્રેશ ઠાકોર	૩૩
	વિમાસણ	નંદિતા ઠાકોર	૩૩
	કાનમાં ગણગણ થાય...	કિશોર રાવળ	૩૪
	આ સમો	અમીત રાવિટાલ	૩૫
	હવે શું કહું?	રેખા શુક્રલ	૩૬
	હું આવી ગઈ છું	રૂપા દવે	૩૬
	તડકો આંજ્યો છે આંખમાં...	કનુ ગજ્જર	૩૮
	સંબંધ	અમૃત પટેલ	૩૮
	નિર્મલ્યતા	જલેન્કુ વૈઘ	૩૯
	કિંદળી કેવી લાગી?	કિશોર ભોઈ	૩૯
	ગુરુદક્ષિણા	જ્યંત મહેતા	૪૦
વાચકો			૪૦